

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut ekonomických studií

Bakalářská práce
Ekonomie kriminality: racionální pachatel

Autor: *Milan Šilar*

Konzultant: *Prof. Ing. Lubomír Mlčoch CSc.*

Akademický rok: *2007/2008*

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a použil pouze uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne:

.....

Poděkování:

Rád by poděkoval svému konzultantovi Prof. Ing. Lubomíru Mlčochovi CSc. za pomoc při psaní práce a především za trpělivost, kterou se mnou měl.

Abstrakt:

Autor se v práci zaměřuje na přístup ekonomické teorie ke kriminalitě. V první části rozebírá koncepci racionálního pachatele a uvádí základní modely racionálního kriminálního chování. Stručně také shrnuje empirické testování těchto modelů. V druhé části textu se pak zabývá omezeními přístupu ekonomie ke kriminalitě a navrhuje rozšíření proměnných ovlivňující kriminální chování. Autor vyzdvihuje zejména podstatnou roli psychických nákladů zločinu a morálky a prezentuje modifikaci původního Beckerova modelu. Dále se pokouší o včlenění teorie racionálního pachatele do širšího okruhu společenských věd. Nakonec diskutuje podmínky optimálního boje proti kriminalitě plynoucí z rozšířeného pojetí pachatele.

Abstract:

The author concentrates on economic approach to crime. Concept of rational offender and basic models of rational criminal behavior are discussed in the first part of his work. Empirical testing of these models is also briefly mentioned. Limits of economic approach to crime are discussed in part two, in which the author also proposes enrichment of variables influencing criminal behavior. The author stresses importance of psychic costs of crime and influence of morality and presents modification of the original Becker's model. Then the author tries to incorporate the theory of rational offender to wider area of social sciences. Discussion about optimal ways of combating crime with enriched offender is presented at the end.

Obsah

1.1 Úvod	1
2.1 Racionální pachatel	2
3.1 Modely racionálního kriminálního chování	4
3.2 Beckerův model	5
3.3 Heineke I model	14
3.4 Další modely racionálního kriminálního chování	17
3.5 Výsledky modelů racionálního kriminálního chování	21
4.1 Empirické testování modelů racionálního kriminálního chování	23
4.2 Shrnutí empirických studií	25
5.1 Aplikace konceptu racionálního pachatele na charakteristiky kriminality	27
6.1 Shrnutí konceptu racionálního pachatele	31
7.1 Psychické náklady zločinu	31
7.2 Modifikovaný Beckerův model	37
8.1 Racionální pachatel v kontextu sociálních věd	40
8.2 Typologie zločince	41
8.3 Sociostrukturální teorie	43
8.4 Socioprocesuální teorie	44
8.5 Shrnutí	45
9.1 Aplikace teorie racionálního pachatele na boj proti kriminalitě	45
10.1 Optimální hladina kriminality	46
11.1 Závěr	49
Použitá literatura	51

1.1 Úvod

Co vede člověka na cestu zločinu? Co ho přiměje, aby spáchal čin, který je ve společnosti odsuzovaný a pronásledovaný? Je to pouhá touha po nezaslouženém zisku, souhra okolností, špatná výchova či nedostatek jiných příležitostí?

Společenské vědy se touto otázkou do hloubky zabývají, neboť zločin je pro společnost jistě negativním jevem¹. V sociálních vědách se dá k problému kriminality přistupovat z několika směrů. Jedná se o přístup ze strany psychologie, sociologie a samozřejmě i ekonomie. Na tom není nic překvapivého, neboť všechny tyto tři vědy se snaží studovat člověka a jeho chování. Ovšem přístup všech tří věd se liší. Psychologie se zabývá hlavně lidským myšlením a chováním, sociologie společností a společenskými vztahy a ekonomie produkcí, spotřebou a alokací statků. Je samozřejmé, že se tyto tři vědy v mnohém prolínají. Obzvláště téma kriminality leží někde na hranici těchto tří vědních disciplín. Aby lidé jednou poznali (je-li to vůbec možné), proč lidé páchají zločiny, je nutné čerpat ze všech tří proudů sociálních věd. Žádný z nich totiž nedokáže sám o sobě obsáhnout všechny determinanty lidského chování. Je ale nepochybné, že ekonomický pohled na tuto problematiku má své opodstatnění a může poznání v tomto směru velmi obohatit.

V rámci své „imperiálnosti“ začala ekonomie aplikovat teorii racionálního chování nejenom na spotřebu a produkci statků, ale i na analýzu dalších typů lidského chování. Snaží se tedy o vysvětlení celkového lidského jednání pomocí racionální volby a maximalizace jedincova užitku. Pomocí svých standardních analytických metod zkoumá i takové aspekty lidského života, jako je například manželství, náboženství, války či předsudky. Stejně tak se ekonomie snaží přistupovat i ke kriminálnímu chování. Od prvotního Beckerova díla *Crime and punishment: An Economic Approach* uplynulo již čtyřicet let a od té doby ekonomie kriminality vytvořila velmi obsáhlé množství teorií a analýz zločinu. Díky svému specifickému analytickému přístupu dokázala vypracovat řadu modelů racionálního kriminálního chování, jejichž výsledky pak testovala pomocí statistických metod.

¹ Již Becker (1968) říká, že zločin je neefektivní aktivitou, protože pouze přerozděluje majetek od jednoho člověka k druhému. (Toto platí samozřejmě hlavně pro majetkovou trestnou činnost. Jedná se tedy o jakousi formu rent-seeking.) Neefektivita pak pramení z toho, že zločinci tráví čas přípravou a prováděním samotného zločinu. Společenské škody způsobené zločinem jsou ve skutečnosti mnohem vyšší, už jen díky aktivitě policistů, soudců, právníků a dozorců ve věznicích, kteří ve skutečnosti žádné nové hodnoty nevytváří. Pokud by neexistoval zločin, bylo by možno využít jejich práce jinde.

V této práci bych rád ukázal, že přístup ekonomie ke kriminalitě je přínosný a koncept racionálního pachatele je fungující aproximací lidského kriminálního chování. Nejprve tedy rozeberu, co znamená racionální kriminální chování, shrnu jeho základní modely a uvedu kapitoly o empirickém testování teorie racionálního pachatele. Na druhou stranu ekonomie dokáže bohužel vysvětlit pouze část lidského kriminálního chování. Rád bych se proto zaměřil na obohacení tohoto přístupu o další prvky, a to zejména o často opomíjené psychické náklady zločinu v rozhodování jednotlivce. Psychickými náklady zločinu budu rozumět vše, co je s aktem zločinu spojeno a není přímo hmotného charakteru (monetární zisk a případný trest). Tedy faktory jako jsou špatné svědomí, pocit zostuzení, strach, změna společenských vztahů, osobní kapitál atd. Také se pokusím o stručné vysvětlení zjištění sociologie a psychologie v oblasti kriminality pomocí racionálního kriminálního chování.

Rozšíření základního rámce racionálního jedince pak podle mne přispěje k lepšímu pochopení podstaty zločinu. Na druhou stranu s sebou takovéto rozšíření samozřejmě nese nižší konkrétnost a vyšší nejistotu ohledně teoretických závěrů. Čím obecněji a globálněji totiž přistupujeme k lidskému chování, tím rozporuplnější a nejasnější výsledky získáváme. Proto je nutné nalézt kompromis mezi jednoduchými modely s jasnými konkrétními výsledky, které mají ovšem k realitě daleko, a jinými obecnějšími teoriemi, které ale na druhou stranu žádná jasná doporučení neposkytují.

Nakonec uvedu některé výsledky ekonomie v oblasti optimálního boje proti zločinu a vysvětlím konceptem racionálního pachatele nejdůležitější charakteristiky kriminality.

2.1 Racionální pachatel

Ekonomie ke kriminálnímu chování přistupuje jako k jakémukoliv jinému problému alokace zdrojů. Člověk se chová racionálně a maximalizuje svůj užitek. Nakolik je koncept racionálního člověka realistický je otázkou a obzvláště v oblasti ekonomie kriminality bývá racionální chování častým terčem kritiky. Lidé mají omezené vnímání, mohou mít mylné představy o dosažitelných možnostech, nedostatek informací, mohou často sledovat pravidla určená jinými lidmi, příliš vycházet z historie nebo se jen nevysvětlitelně zachovat iracionálně. Stejně tak mnoho experimentů odhalilo nesrovnalosti mezi teorií racionálního chování člověka a realitou.

Proto ekonomie předpokladu racionality rozumí jako aproximaci lidského chování, kdy odchylky od racionality jsou vzácné a vyskytují se především v extrémních případech, či jsou časem potlačeny existencí volného trhu (Kahneman, 2003). Není třeba, aby člověk v každém okamžiku svého života neustále kalkuloval všechny své potenciální možnosti a vybíral tu s nejvyšším užitekem. Stačí pokud se chová jako kdyby tak činil.²

Tento způsob vidění světa není cizí ani ostatním sociálním vědám studujícím chování člověka, neboť všechny uznávají vliv tzv. podnětů z vnějšku na lidské chování. To znamená, že lidé adekvátně a racionálně reagují na změny v jejich okolí. Například na zvýšení ceny nějakého výrobku zareagují omezením jeho spotřeby či při zvýšení pokuty za rychlou jízdu začnou jezdit pomaleji. Ovšem uznání vlivu těchto podnětů samozřejmě neznamená nutnost přijmout celý rámec ekonomické teorie (Ormerod, 2004).

Proto bychom neměli princip racionálně jednajícího člověka zavrhnout, neboť žádná teorie lidského chování nebude nikdy dokonalá a nemůžeme čekat, že nám bude dávat více než aproximace. Eide (1994, str.23) k tomu dodává: „Pokud by někdo požadoval teorii, která vysvětlí každý jednotlivý akt, pak by teorie racionální volby byla jistě nedostačující. Tak jako každá jiná teorie.“ A dále: „Je závažnou analytickou chybou myslet si, že teorie racionální volby je irelevantní, protože někteří pachatelé mají mylné představy nebo se zachovávají iracionálně v některém směru.“

Tento racionální jedinec má tedy před sebou volbu, zda spáchat či nespáchat trestný čin. Předpokládáme, že je dokonale informován o všech parametrech takové akce. Zná tedy výši případného zisku a trestu, pravděpodobnost potrestání³, případný zisk z jiné aktivity atd. Tyto předpoklady bývají často zpochybnovány, například Anderson (1999)⁴ tvrdí, že 77 % vězňů neuvažovalo v okamžiku spáchání svého zločinu o možném trestu, či vůbec nemělo ponětí o jeho případné výši. Existují samozřejmě také výzkumy s naprosto opačným tvrzením. Například Wilson a Herrnstein (1985, p.392)⁵ zkoumali, jak moc si vězni byli vědomi rizika

² Pěkný příklad tohoto přístupu lze nalézt v Ormerod (2004, str. 34), kdy autor připodobňuje racionální kalkulaci k chycení míče. Říká, že přestože jen pár lidí dokáže vyřešit složité diferenciální rovnice popisující let míčku, tak většina z nich ho dokáže chytit. Tak jako kdyby tyto rovnice skutečně vyřešili. Stejně tak se člověk může chovat racionálně, i když v hlavě žádné rovnice nepočítá.

³ Či pravděpodobnost přistižení, zadržení, odsouzení atd. Neboli pravděpodobnosti všech stavů světa.

⁴ Citováno podle Mlčoch (2006).

⁵ Citováno podle Eide (1994).

chycení za čin, který spáchali. Autoři zjistili, že v Texasu a Michiganu vězni riziko odhadli vcelku dobře, o trochu hůře v Kalifornii.

Není ovšem podstatné, aby lidé znali tyto parametry přesně, pro výše zmíněnou aproximaci lidského chování bohatě stačí, pokud je odhadnou alespoň přibližně. A domnívám se, že každý z nás má určitou představu o tom, jaký trest by ho čekal například za drobnou krádež. Stejně tak má většina lidí představu o tom, jaká je například pravděpodobnost toho, že člověk dostane pokutu za rychlou jízdu. Tyto informace lidé získávají kontaktem s ostatními lidmi, kdy se informace o parametrech případného zločinu společností šíří jak osobní zkušeností, tak zkušeností jiných lidí, médií atd. Zde samozřejmě hraje roli proces učení, a například zločinec se stává lépe informovaným teprve po prvním kontaktu se soudním systémem.

3.1 Modely racionálního kriminálního chování

Máme tedy racionálně se chovajícího člověka, který se rozhoduje, zda spáchá či nespáchá trestný čin. Postupů, jak toto rozhodování modelovat je v ekonomii kriminality vícero, principiálně jde ale ve všech modelech o totéž - maximalizovat jedincův užitek. Jednotlivé modely pak k této maximalizaci přistupují rozdílnými metodami či používají rozdílné proměnné.

Všechny tyto modely vycházejí z teorie racionálního chování za nejistoty, člověk páchající zločin totiž samozřejmě netuší, jestli bude přistižen a potrestán. Zná ovšem pravděpodobnost, s jakou se tak stane. Dále v těchto modelech lidé maximalizují svůj očekávaný užitek (expected utility)⁶, tedy maximalizují von Neumann-Morgensternovu užitkovou funkci. Přestože koncepce očekávaného užitku byla v posledních letech mírně podlomena nejrozumnějšími pokusy a bylo zjištěno, že její axiomy lidé porušují, jedná se o přijatelnou aproximaci lidského chování (Eide, 1994).

Jelikož je potřeba nějakým způsobem sjednotit porovnávání fyzických a psychických veličin, modely racionálního kriminálního chování pracují s tzv. monetárními ekvivalenty těchto veličin. Pokud člověku určitá akce přinese užitek rovnající se peněžní částce A a navíc

⁶ Hypotéza očekávaného užitku říká, že užitek jedince čelícího nejistotě se počítá jako užitek v každé možné variantě, z kterého se pak udělá vážený průměr, kde váhami jsou jednotlivé pravděpodobnosti.

nějaký psychický přínos a je schopen určit si částku B , s kterou je indiferentní mezi A plus psychický příjem a B , pak monetární ekvivalent psychického přínosu je roven $(A - B)$. Není nutné, aby člověk dokázal přesně určit výši tohoto monetárního ekvivalentu, ale musí být schopen se konzistentně rozhodovat mezi určitými možnými akcemi zahrnujícími psychické náklady a výnosy.

Může se zdát, že koncept racionálního kriminálního chování je lépe uplatnitelný na majetkové trestné činy⁷, než třeba na emoční a násilné zločiny - vraždy, napadení, znásilnění atd. Je tomu díky obtížně vyjádřitelným nákladům a výnosům z těchto činů. Pokud někdo ukradne předmět v nám známé hodnotě a riskuje určitou pokutu, pak dokážeme určit, jaké jsou náklady a výnosy takové akce. Ovšem jen těžko se dá vyjádřit výnos ze zabití či napadení jiného člověka.⁸ Také tresty u těchto činů jsou mnohem tvrdší a například náklad trestu smrti či doživotí dosahuje pro potrestaného nekonečné hodnoty. Přesto se dá analýza zločinu založená na racionálním chování teoreticky použít i na emotivní zločiny jako vražda či znásilnění. Za prvé mohou být díky emočním výkyvům lidské preference nestabilní, mohou se krátkodobě pozměnit. Za druhé se může krátkodobě pozměnit jedincovo vnímání času, kdy pohled člověka do budoucna se významným způsobem zkrátí, neboli se mu míra diskontování času prudce zvýší. Tak se může i zločin, za který hrozí trest smrti stát racionálním. Emočním vychýlením se tak člověk naprosto přestane dívat do budoucnosti a snaží se svoje touhy a přání naplnit jakýmkoliv způsobem bez ohledu na případné následky.

Modely racionálního chování se rozdělují na ty, které se zabývají jen tím, zda je pro člověka výhodné zločin spáchat (například Beckerův model) a modely, v nichž se modeluje jedincovo rozhodování, jak bude své bohatství či čas rozdělovat mezi legální a rizikové ilegální aktivity. Nyní bych tedy rád předvedl základní modely racionálního kriminálního chování a stručné shrnutí jejich výsledků.

⁷ Ať už se jedná o krádeže, daňové úniky či tzv. zločiny bílých límečků.

⁸ Zde mluvím o užítku přímo z aktu vraždy, je třeba rozlišit zabití a zabítí za účelem oloupení oběti. Například Ehrlich (1975) navrhl model, v němž jedinec zvažující vraždu maximalizuje svůj očekávaný užitek, který závisí na spotřebě jeho oběti. Tento jedinec pak dosáhne nejvyššího užítku v okamžiku, kdy se spotřeba jeho oběti snížila na nulu, tedy pokud zemře. Detaily lze nalézt například v Schmidt a Witte (1984).

3.2 Beckerův model

V roce 1968 napsal Gary S. Becker svou pionýrskou práci *Crime and Punishment: An Economic Approach*, která položila základy pro modely kriminálního chování založené na subjektivní teorii užitku⁹. Tento model je základní prací, která popisuje zločin pomocí standardních ekonomických nástrojů. Tento model byl mnohokrát přepracován například Ehrlich (1973) či Polinsky a Shawell (1979)¹⁰. Přesto se domnívám, že pro pochopení principu přístupu ekonomie ke kriminalitě je tento model více než dostatečný. Je třeba ovšem připomenout, že analýzou zločinu, založenou na porovnávání nákladů a výnosů se před Beckerem zabývali již J. Bentham¹¹ či C. Beccaria.

Tento model se nejprve zabývá rozhodnutím, zda jedinec spáchá určitý zločin. Učiní tak, pokud zisk z něj převyší očekávaný trest. Tedy pokud je pro člověka $g > pf$, kde g představuje zisk ze zločinu, f případný trest a p pravděpodobnost potrestání. Neboli člověk spáchá trestný čin, pokud z něj bude mít pozitivní očekávaný užitek

Je podstatné, že člověk se při tomto rozhodování řídí tím, jak on sám pravděpodobnost potrestání a výši trestu vnímá a na jeho postoji k riziku. Možnost, že jedinec má o velikostech těchto veličin mylné představy ovšem model nijak nenarušuje, neboť se jedná o teorii subjektivního racionálního chování (Eide (1994, str.50)).

Dále pak ve svém eseji hledá Becker odpověď na otázku, jaká je optimální hladina kriminality ve společnosti. Postupuje od analýzy chování jednoho člověka k celospolečenskému pohledu a hledá takovou hladinu zločinu, která minimalizuje celkové škody ze zločinu. Nyní bych rád ukázal nejpodstatnější prvky tohoto modelu. Celý model předkládám víceméně tak, jak je prezentovaný v Becker (1968), některé pasáže ovšem

⁹ Sám Becker k tomu dodává: „O zločinu jsem začal uvažovat v šedesátých letech, když jsem přijel na Kolumbijskou univerzitu, abych vyzkoušel studenty z ekonomické teorie. Přijel jsem pozdě a musel jsem se rychle rozmyslet, jestli zaparkuji na placeném parkovišti, nebo nechám auto na ulici a budu tím riskovat pokutu. Spočítal jsem si pravděpodobnost, s jakou budu pokutován, velikost případného postihu a cenu za zaparkování na parkovišti. Rozhodl jsem se, že se vyplatí zariskovat a zaparkoval na ulici. (Pokutu jsem nedostal.)“ Citováno dle Becker (1993, pp. 390), vlastní překlad

¹⁰ Citováno podle Horvath a Kolomaznikova (2002) a Eide (1994).

¹¹ “...the profit of the crime is the force which urges man to delinquency: the pain of the punishment is the force employed to restraint him from it. If the first of these forces be the greater, the crime will be committed; if the second, the crime will not be committed.” Bentham (1843, 399). Citováno podle Eide (1994).

vynechávám, některé naopak rozpracovávám . Také používám mírně odlišné značení od původního modelu.

a) Škody způsobené zločinem

Kriminální činy poškozují jejich oběti, v Beckerově modelu škodu symbolizuje funkce:

$$H = H(O) \quad H = \text{škoda společnosti z kriminální aktivity}$$

$$O = \text{hladina kriminální aktivity}$$

Předpokládáme $H' = \frac{\partial H}{\partial O} > 0$, neboli čím větší zločinnost, tím větší škoda pro společnost.

Ale také tyto činy přinášejí zisk jejich pachatelům:

$$G = G(O) \quad G = \text{zisk pachatelů}$$

Opět předpokládáme $G' = \frac{\partial G}{\partial O} > 0$, neboli čím větší kriminální aktivita, tím vyšší zisk.

Čistou škodu pro společnost můžeme tedy vyjádřit jako $D(O) = H(O) - G(O)$.

Je vcelku pravděpodobné, že zločinci časem obdrží klesající mezní zisk a další zločiny způsobují rostoucí mezní škodu, a tedy $G'' < 0$ a $H'' > 0$.

Z toho vyplývá, že $D'' = H'' - G'' > 0$. Dále H' a $G' > 0$. Tedy pokud $D'(O_a) \geq 0$, pak

$D'(O) > 0$ pro všechna $O > O_a$. V modelu se všude předpokládá, že $D' > 0$, tedy D je rostoucí funkce.

b) Náklady potlačování zločinu

Odhalování a chytání zločinců je pro společnost nákladné, neboli dosažení určité pravděpodobnosti odsouzení (p)¹² závisí na aktivitě policie, soudů atd. Náklady můžeme zjednodušeně¹³ vyjádřit jako:

¹² Pokud bychom šli do hloubky, bylo by potřeba rozlišovat mezi pravděpodobnostmi například zadržení, chvilkového pobytu ve vězení, obžalování a skutečného potrestání. Pro určitého jedince může být už jen zadržení a předvedení na stanici negativním jevem snižujícím jeho užitek, přestože nakonec není ani obžalován. Becker ve svém modelu pracuje s pojmem „probability of conviction“, tedy pravděpodobnost odsouzení, proto se budu držet tohoto názvosloví. Ale můžeme si za tuto pravděpodobnost dosadit třeba pojem „pravděpodobnost potrestání“ či „pravděpodobnost chycení – odhalení“ a na obecnosti modelu to nijak neubírá.

$C = C(A)$ $C =$ náklady společnosti na dosažení určité p

$A =$ aktivita policie, soudů atd.

Předpokládáme $C' = \frac{\partial C}{\partial A} > 0$, neboli čím vyšší p , tím větší náklady na její dosažení.

Becker(1968) navrhuje empirické měření aktivity A jako $A \approx pO$, kde za p by se vzal podíl objasněných¹⁴ zločinů vůči všem zločinům.

Dále definujeme¹⁵: $\frac{\partial C(pO)}{\partial p} = C_p = C'O > 0$ a $\frac{\partial C(pO)}{\partial O} = C_o = C'p > 0$

Tedy jak zvýšení pravděpodobnosti odsouzení, tak i zvýšení kriminálních činů, povede k nárůstu celkových nákladů.

c) Nabídka zločinů

Aby bylo možno minimalizovat celkové ztráty společnosti ze zločinu přes pravděpodobnost odsouzení a výši trestu, Becker zavádí tzv. nabídku zločinů (supply of offense function), kde množství kriminálních aktů závisí na těchto dvou parametrech. Sám Becker (1968, str. 176) k tomu říká: „Prakticky všechny různé teorie se shodují na tom, že pokud ponecháme všechny ostatní proměnné konstantní, pak nárůst v pravděpodobnosti odsouzení či ve výši trestu by měl obecně snížit množství zločinů, které jedinec spáchá. Možná podstatně snížit, možná zanedbatelně.“ A dále: „Někteří lidé se stanou kriminálníky ne proto, že se jejich základní motivace liší od ostatních lidí, ale protože se jejich zisky a náklady liší.“

Definujme tedy nabídku zločinů:

$O_j = O_j(p_j, f_j, u_j)$ $O_j =$ kolik zločinů jedinec spáchá (během určitého období)

$p_j =$ pravděpodobnost odsouzení

$u_j =$ zbytková veličina zahrnující ostatní faktory

¹³ Přesně je v Beckerově modelu (Becker, 1968) zavedena funkce $f(m,r,c) = A$, kde f symbolizuje “state of the arts“, neboli shrnuje jak policejní a soudní aktivitu, tak i kapitál, materiály, technologie vyšetřování a ostatní faktory tuto aktivitu ovlivňující.

¹⁴ Z anglického cleared.

¹⁵ Předpokládáme $pO \neq 0$.

$$\frac{\partial O_j}{\partial p_j} = O_{p_j} < 0 \text{ a } \frac{\partial O_j}{\partial f_j} = O_{f_j} < 0$$

Zvýšení jak p_j tak f_j snižuje očekávaný užitek, neboť jedincův očekávaný užitek se rovná:

$$E(U_j) = p_j U_j(Y_i - f_j) + (1-p)U_j(Y_j)$$

Y_i = monetární a psychický příjem ze zločinu (neboli monetární ekvivalent)

$E(U_j)$ = očekávaný užitek jedince

f_j = monetární ekvivalent trestu

U_j = jedincova užítková funkce¹⁶

Pak máme:

$$\frac{\partial E(U)}{\partial p_j} = U_j(Y_j - f_j) - U_j(Y_j) < 0^{17} \quad (*) \quad \frac{\partial E(U)}{\partial f_j} = -p_j U_j'(Y_j - f_j) < 0^{17}$$

Becker (1968, str.177) říká, že Y_i a f_j jsou monetární ekvivalenty příjmu či trestu ze zločinu. Proto jsou v nich již implicitně obsaženy také psychické náklady a zisky. Ovšem nejsem si jist, nakolik si byl Becker vědom podstatné role těchto nemonetárních parametrů. Rozdělením příjmů a postihů ze zločinu na fyzické a psychické se budu proto zabývat v jedné z následujících kapitol.

Nyní můžeme vidět, že růst p_j kompenzovaný stejnou procentuelní redukcí f nezmění očekávaný příjem ze zločinu¹⁸. Zato ale může změnit očekávaný užitek, kde pak záleží na postoji jedince k riziku. Například u jedinců preferujících riziko růst p_j redukuje očekávaný užitek více než adekvátní procentuelní růst v f_j . U jedinců k riziku neutrálních bude samozřejmě výsledný efekt stejný. U lidí, kteří jsou k riziku aversní, bude pak naopak větší redukce užitku růstem f_j , než stejným procentuelním nárůstem p_j .¹⁹ Becker dále argumentuje,

¹⁶ Předpokládá se tzv. von Neumannova-Morgensternova užítková funkce.

¹⁷ Dokud je mezní užitek z důchodu pozitivní.

¹⁸ $EY_j = p_j(Y_j - f_j) + (1-p) Y_j = Y - p f_j$

¹⁹ To lze dokázat následovně: z (*) odvodíme :

$$-\frac{\partial E(U)}{\partial p_j} \frac{p_j}{U_j} = (U_j(Y_j) - U_j(Y_j - f_j)) \frac{p_j}{U_j} \text{ což srovnáme s } -\frac{\partial E(U)}{\partial f_j} \frac{f_j}{U_j} = p_j U_j'(Y_j - f_j) \frac{f_j}{U_j}$$

že je obecně přijímaným empirickým faktem, že zločinci jsou více zastrašováni zvýšením pravděpodobnosti odsouzení, než zvýšením trestů. Z tohoto modelu tedy vyplývá, že zločinci jsou spíše riziko preferující jedinci.²⁰ To kontrastuje s faktem, že lidé jsou v ekonomii bráni většinou jako k riziku aversní. To ale neznamená, že se nemohou dostat do situace, kdy se zachovají jako riziko preferující. Například v situaci, kdy je člověk velmi zadlužen a nemá co jíst, se může jeho přístup k riziku změnit a krádež jídla v obchodě se stát racionálním aktem – člověk stejně již nemá co ztratit. Toto vysvětlení ovšem popírá předpoklad stability preferencí v čase, který je sám o sobě častým terčem kritiky teorie racionální volby. Jiní lidé k riziku aversní mohou třeba zločiny páchat kvůli vzrušení atd.

Becker dále zavádí celkovou nabídku zločinu ve společnosti:

$$O = O(p, f, u)$$

kde za p, f, u dosazuje jejich průměrné hodnoty.

V tomto modelu se tedy explicitně nepracuje s možným příjmem z nějaké alternativní legální akce. Lze ovšem model modifikovat (viz. Eide (1994)) tím, že do něj zahrneme počáteční jedincovo bohatství W_0 . Poté člověk maximalizuje:

$$E(U) = p_j U_j(W_0 + Y_i - f_i) + (1-p) U_j(W_0 + Y_j)$$

Pak samozřejmě jedinec spáchá zločin, pokud $E(U) > U(W_0)$. Tedy pokud má v případě spáchání zločinu větší užitek než bez jeho spáchání. Becker tedy pracuje s tím, že všechny zločiny, které mají pozitivní užitek budou spáchány. Pokud ovšem do modelu zahrneme počáteční bohatství, nebo užitek z nějaké jiné aktivity, pak je jasné, že jedinec si vybere tu aktivitu, která mu přinese nejvyšší užitek. Proto zvýšení legálních příležitostí může snížit hladinu kriminality, i když tento fakt není v Beckerově modelu přímo zmíněn.

Z toho úpravami obdržíme: $\frac{U_j(Y_j) - U_j(Y_j - f_j)}{f_j}$ což srovnáme s $U'_j(Y_j - f_j)$

Výraz nalevo je průměrná změna v užítku mezi $(Y_j - f_j)$ a Y_j . Ta je větší, stejná nebo menší než výraz napravo podle toho, jestli $U'' < 0$, $U'' > 0$, $U'' = 0$. Tak je ovšem definováno rozdělení preferencí, například lidé k riziku aversí mají užítkové funkce $U'' < 0$.

²⁰ Jak jsem zmínil výše, u jedinců preferujících riziko růst p_j redukuje očekávaný užitek více než adekvátní procentuelní růst v f_j .

d) Tresty

V lidské společnosti se vyskytují různé cesty jak potrestat někoho, kdo se provinil proti společenským pravidlům. Od pokut, podmínek, vězení až po trest smrti, či v dřívějších dobách běžné mučení. Všechny tyto tresty mají stejný princip, mají být pro člověka nepříjemné-tedy snižovat jeho užitek. Abychom mohli tresty do modelu zahrnout, je třeba nějak sjednotit jejich výši, neboli je třeba nějak porovnávat pokles užitku například z pokuty a vězení. Becker všechny tresty převádí na jejich monetární ekvivalent, kde například za vězení bere diskontovanou sumu ušlého příjmu odsouzeného člověka plus další jeho újmu z omezení svobody a spotřeby. Tyto monetární ekvivalenty se samozřejmě budou lišit člověk od člověka, a to především u psychických nákladů zločinu. A i jednorázová pokuta je pro chudého člověka větším trestem než pro bohatšího.

V Beckerově modelu je podstatný fakt, že peníze z pokut se vracejí zpět do společnosti. Vyjádříme tedy celkové náklady společnosti na trestání zločinců jako:

$$f' = bf$$

f' = celkové náklady společnosti na trestání zločinců

f = monetární ekvivalent trestu

b = transformující koeficient, kde $b \approx 0$ pro pokuty

$b > 1$ pro vězení, podmínky, mučení atd.

Transformující koeficient je u pokut blízko nule, jelikož jediné společenské náklady z nich jsou transakční náklady. Je totiž nutno pokuty vybrat a nějakým způsobem vrátit zpět do společnosti. Naopak například u vězení je koeficient vyšší než jedna, jelikož provoz věznic způsobuje společnosti další náklady.

e) Podmínky optimality

Becker nyní zkoumá zločin z celospolečenského pohledu a hledá odpověď na otázku, jaká je společensky optimální výše p (tedy pravděpodobnosti odsouzení) a f (tedy výše trestů). Abychom zločin ve společnosti úplně potlačili, stačilo by zvednout p blízko k jedné a f navýšit natolik, aby přerostlo zisk ze zločinu. Pak bychom mohli zločin snižovat podle libosti,

problém je v tom, že navýšení p zvedá zároveň funkci C (náklady potlačování zločinu). Navýšení f také způsobuje růst C , pokud je $b > 0$.

Abychom mohli minimalizovat ztráty společnosti z kriminality, musíme mít co minimalizovat. Becker zavádí funkci ztrát společnosti ze zločinu²¹:

$$L = L(D, C, bf, O)$$

Předpokládáme:

$$\frac{\partial L}{\partial D} > 0, \frac{\partial L}{\partial C} > 0, \frac{\partial L}{\partial bf} > 0$$

Tedy ztráty společnosti jsou tím větší, čím jsou větší škody způsobené zločinem, náklady potlačování zločinu a náklady trestů. Becker tuto funkci konkretizuje ve tvaru²²:

$$L = D(O) + C(p, O) + bpfO$$

Výraz $bpfO$ vyjadřuje ztrátu společnosti z nákladů trestů, jelikož bf je ztráta z jednoho zločinu a pO je počet potrestaných zločinů. Faktor transformace b bere Becker jako konstantní, můžeme tedy přistoupit k minimalizaci přes p a f (neboť to je naším cílem).

$$\frac{\partial L}{\partial f} = D'O_f + C'O_f + bpfO_f + bpO = 0$$

$$\frac{\partial L}{\partial p} = D'O_p + C'O_p + C_p + bpfO_p + bfO = 0$$

Abychom skutečně našli minimum (lokální), musí platit:

$$\frac{\partial^2 L}{\partial^2 f} > 0 ; \frac{\partial^2 L}{\partial^2 p} > 0$$

Becker předpokládá: $D''+C'' > 0$ ²³ a konstantní elasticity O vzhledem k f a p . Uvedu zde důkaz jen pro f , pro p by se provedl obdobně.

²¹ V originále social loss from offences.

²² Tedy celková ztráta společnosti je součtem škod způsobených zločinem, nákladů potlačování zločinu a nákladů trestů.

²³ Tento předpoklad Becker podkládá tím, že mezní náklady zvýšené aktivity A jsou rostoucí. Složitější přístup k tomuto předpokladu je pak ukázán v Becker (1968, str. 175).

Máme tedy:

$$\frac{\partial L}{\partial f} = (D'+C') \frac{\partial O}{\partial f} + bpf(1-E_f) \frac{\partial O}{\partial f} = 0$$

kde $E_f = -\left(\frac{O}{f} / \frac{\partial O}{\partial f}\right)$ za předpokladu, že $\frac{\partial O}{\partial f} \neq 0$. Z toho vyplývá, že:

$$D'+C'+bpf(1-E_f) = 0$$

$$D'+C' > 0, b > 0 \text{ a tedy } E_f > 1.$$

Druhá derivace je tedy po úpravách²⁴:

$$\frac{\partial^2 L}{\partial^2 f} = (D''+C'') \left(\frac{\partial O}{\partial f}\right)^2 + bp(1-E_f) \frac{\partial O}{\partial f} + \frac{\partial^2 O}{\partial^2 f} ((D'+C') + bpf(1-E_f))$$

Jelikož $\frac{\partial L}{\partial f} = 0$ tak druhá derivace se rovná:

$$\frac{\partial^2 L}{\partial^2 f} = (D''+C'') \left(\frac{\partial O}{\partial f}\right)^2 + bp(1-E_f) \frac{\partial O}{\partial f} > 0$$

Tato nerovnost je splněna, jelikož $(D''+C'') > 0$, $E_f > 1$ a $\frac{\partial O}{\partial f} < 0$. Tím jsme dokázali, že

námi nalezené f skutečně minimalizuje společenské ztráty ze zločinu (funkci L).

Pokud O_f a $O_p \neq 0$, můžeme výrazy

$$\frac{\partial L}{\partial f} = D'O_f + C'O_f + bpfO_f + bpO = 0 \text{ a } \frac{\partial L}{\partial p} = D'O_p + C'O_p + C_p + bpfO_p + bfO = 0$$

vydělit O_f , respektive O_p a po přeskupení obdržíme:

$$D'+C' = -bpf\left(1 - \frac{1}{\varepsilon_f}\right) \quad \varepsilon_f = -\frac{f}{O} O_f$$

$$D'+C'+C_p \frac{1}{O_p} = -bpf\left(1 - \frac{1}{\varepsilon_p}\right) \quad \varepsilon_p = -\frac{p}{O} O_p$$

²⁴ Zde využíváme faktu, že E_f je konstantní.

Vidíme, že výrazy nalevo jsou mezní náklady zvýšení počtu zločinů, tedy funkce O , s poklesem f , případně p . Protože $C' > 0$ a předpokládáme $D' > 0$ (viz. poznámka u zavedení funkce D), mezní náklady nárůstu O přes f musí být pozitivní. Proti tomu pokles p způsobí také pokles C , a tedy mezní náklady růstu O přes p jsou menší než přes f .²⁵

Výrazy napravo naopak představují mezní příjmy. Ztráty společnosti ze zločinu jsou pak minimalizovány, pokud se $MC = MR$.²⁶ Z toho vyplývá, že v této rovnováze jsou mezní příjmy z p menší než mezní příjmy z f . Jak vidíme z výrazů nahoře, toto může nastat jen tehdy, pokud je $\varepsilon_p > \varepsilon_f$

Dále Becker rozebírá efekty změn parametrů modelu. Růst mezních škod D' způsobuje například pokles optimálního počtu zločinů, jelikož optimální hodnoty p a f vzrostou. Becker tak vysvětluje, proč jsou ve společnosti těžké zločiny trestány přísněji. Růst mezních nákladů C' (C = náklady potlačování zločinu) má stejný efekt, tedy redukuje optimální počet zločinů a zvyšuje optimální hodnoty p a f . Jenomže nárůst $\frac{\partial C(pO)}{\partial p} = C_p$ nemá přímý efekt na mezní náklady změny O přes f a dokonce snižuje mezní náklady změny O přes p .

Nakonec se Becker (1968) zabývá pokutami, neboť jsou nejvhodnější kompenzací škody, která je oběti způsobena. Je to tím, že pokud budou pokuty ve shodné výši se způsobenou škodou, pak jediná společenská ztráta pramení z transakčních nákladů přesunu peněz od pachatele k oběti. Na druhou stranu třeba trest formou vězení není pro společnost ekonomicky výhodný, neboť ji zbytečně zatěžuje.

3.3 Heineke model I²⁷

Dalším modelem racionálního kriminálního chování je model vytvořený J. M. Heinekem v roce 1978. Heineke se inspiroval Beckerovou prací a modely daňových úniků ze 70. let. Tento model není nijak složitý, a právě proto poskytuje silné závěry, jak pravděpodobnost a výše trestu ovlivňuje zločin.

V tomto modelu má člověk nějaké počáteční bohatství W_0 a rozhoduje se, jakou část z něj investuje do ilegální aktivity a jakou do legální. Jak je vidět, tak tento model je nejlépe

²⁵ Je tomu tak, protože $O_p < 0$. Becker dále uvádí, že je možné, aby byly celé mezní náklady negativní, pokud je ovšem C_p dostatečně velké.

²⁶ Opět jen za podmínky, že C_p není příliš velké.

²⁷ Jedná se o tzv. portfolio choice model of crime. Jako Heineke I se v literatuře tento model označuje nejčastěji.

uplatnitelný například na daňové úniky. Kriminalita zde pak zastupuje jakousi rizikovou možnost investice. Lze si ovšem jednoduše představit, že jedinec investuje nejenom svůj majetek, ale přímo svou práci nebo snahu. Opět předpokládáme, že jeho preference jsou reprezentovány von Neumann-Morgensternovou užitkovou funkcí $U(W)$.

Označme si²⁸:

W_0 - počáteční bohatství

W - aktuální bohatství (příjem)

x - část z W_0 , kterou jedinec utratí na nějakou ilegální činnost, $0 \leq x \leq I$

$g(x, a)$ - zisk ze zločinu, $\partial g / \partial x > 0$, $\partial g / \partial a > 0$, $g(0, a) = 0$, $g(x, a) > 0$

$f(x, b)$ - pokuta či trest, $\partial f / \partial x > 0$, $\partial f / \partial b > 0$, $f(0, b) = 0$, $f(x, b) > 0$

a - parametr pro funkci g , neboli velikost zisku

b - parametr pro funkci f , neboli velikost ztráty

p - pravděpodobnost odhalení

W_s - bohatství v případě úspěchu-neodhalení

W_U - bohatství v případě neúspěchu-musí zaplatit pokutu

$U(W)$ - von Neumann - Morgensternova užitková funkce, $\partial u / \partial W > 0$

Funkce $g(x, a)$ představuje zisk ze zločinu a jsou v ní zahrnuty všechny zisky, a to nejenom monetárního charakteru. Pokud člověk z aktivity obdrží například psychický užitek, je zapotřebí tento užitek převést na ekvivalentní sumu peněz. U této funkce předpokládáme samozřejmě $g(0, a) = 0$, tedy pokud člověk žádnou část svého příjmu do zločinu neinvestuje, logicky z něj nic nemá. Dále předpokládáme, že funkce je rostoucí jak v x tak v a . Čím větší rozsah ilegální aktivity, tím vyšší jsou zisky z ní. Posledním předpokladem je pak $g(x, a) > 0$, tedy funkce je kladná.

Obdobně funkce $f(x, b)$ představuje trest v případě odhalení a jako v případě zisku ze zločinu je nutné do ní zahrnout všechny aspekty trestu, nejenom peněžní ale i psychické atd.

²⁸ Celý model jsem volně převzal z Horvath a Kolomaznikova (2002) a z Eide (1994).

Funkce je opět kladná, rostoucí a v případě nulové investice do zločinu je trest nulový. Dále předpokládáme spojitost derivací všech funkcí v dostatečném řádu.

Je přirozené předpokládat, že postih za každou určitou nelegální aktivitu je větší než zisk z ní, stejně tak jejich mezní velikosti. Tedy že $\partial g/\partial x < \partial f/\partial x$, jinak by základní princip trestu nefungoval.²⁹

Pravděpodobnost odhalení nelegální aktivity, a tedy i potrestání, se rovná p .

Pokud je tedy jedinec úspěšný, jeho příjem je: $W_s = W_0 + g(x, a)$.

Pokud je přistižen, bude jeho příjem: $W_u = W_0 + g(x, a) - f(x, b)$.

Očekávaný užitek tedy činí: $E(U(W)) = (1-p)U(W_s) + pU(W_u)$.

Pravděpodobnost p bereme jako exogenní konstantu, stejně tak parametry a, b . Jedinec tedy maximalizuje svůj očekávaný užitek (EU) přes x :

$$\frac{\partial EU}{\partial x} = (1-p) \frac{\partial U}{\partial x}(W_s) \frac{\partial g}{\partial x} + p \frac{\partial U}{\partial x}(W_u) \left(\frac{\partial g}{\partial x} - \frac{\partial f}{\partial x} \right) = 0$$

Z této podmínky vidíme, že bod maxima bude existovat, jelikož první výraz je kladný a druhý záporný.³⁰ Označme si toto maximum jako x_0 . Pokud nyní vyloučíme rohová řešení ($x = 0, x = 1$), můžeme pozorovat změnu x_0 v závislosti na změnách v parametrech modelu (p, W_0, a, b).

Pro všechny jedince nezávisle na přístupu k riziku máme³¹:

$$\frac{\partial EU}{\partial p} = - \frac{\partial U}{\partial x}(W_s) \frac{\partial g}{\partial x} + \frac{\partial U}{\partial x}(W_u) \left(\frac{\partial g}{\partial x} - \frac{\partial f}{\partial x} \right) < 0$$

Máme $\partial x_0/\partial p < 0$ a tedy čím větší pravděpodobnost odhalení, tím menší je optimální část majetku investovaná do ilegální aktivity.

²⁹ Horvath a Kolomaznikova (2002, str. 5).

³⁰ Je tomu tak, protože $0 < p < 1, \partial U(W)/\partial x > 0, \partial g/\partial x > 0, (\partial g/\partial x) - (\partial f/\partial x) < 0$.

Dále ověříme podmínky druhého řádu:

$$\frac{\partial^2 EU}{\partial x^2} = (1-p) \frac{\partial^2 U}{\partial x^2}(W_s) \frac{\partial g}{\partial x} + (1-p) \frac{\partial U}{\partial x}(W_s) \frac{\partial^2 g}{\partial x^2} + p \frac{\partial^2 U}{\partial x^2}(W_u) \left(\frac{\partial g}{\partial x} - \frac{\partial f}{\partial x} \right) +$$

$$p \frac{\partial U}{\partial x}(W_u) \frac{\partial^2 g}{\partial x^2} - p \frac{\partial U}{\partial x}(W_u) \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} - p \frac{\partial U}{\partial x}(W_u) \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} < 0$$

Tato nerovnost pak může být splněna pro všechny přístupy k riziku. (Horvath a Kolomaznikova, 2002)

³¹ První výraz je záporný a druhý též, protože $\partial g/\partial x < \partial f/\partial x$.

Důkazy pro další komparativní statiku jsou náročnější na provedení. Lze je provést pomocí implicitních funkcí (Eide, 1994) či obdobným postupem jako v Horvath a Kolomaznikova (2002).

Pro další parametry platí, že jejich vliv na x_0 závisí na přístupu jedince k riziku.

$\partial x_0 / \partial W_0 > 0$ pro snižující se absolutní averzi k riziku³². Jedinec bude tedy do ilegální aktivity investovat tím více, čím vyšší bude jeho příjem.

$\partial x_0 / \partial W_0 < 0$ pro rostoucí absolutní preferenci rizika³³. Jedinec bude tedy do ilegální aktivity investovat tím více, čím vyšší bude jeho příjem.

$\partial x_0 / \partial W_0 = 0$ pro konstantní absolutní averzi k riziku.

$\partial x_0 / \partial a > 0$ pro snižující se absolutní averzi a rostoucí absolutní preferenci rizika.

Jedinec bude do legální aktivity investovat více, pokud se bude zvyšovat zisk z ní. O zbylých dvou přístupech k riziku se nedá obecně nic říci.

$\partial x_0 / \partial \beta < 0$ pro jedince k riziku aversní. Vyšší tresty tedy snižují investice do ilegální aktivity. Pro jedince riziko vyhledávající je efekt nerozhodnutý.

Z tohoto modelu tedy plyne, že jak nárůst pravděpodobnosti potrestání, tak zvýšení trestů snižuje investice do ilegálních aktivit pro jedince s aversním přístupem k riziku. U lidí riziko vyhledávajících je pak efekt vyšších trestů nejistý.

3.4 Další modely racionálního kriminálního chování

Od prací Beckera (1968) a Heinekeho (1978) ekonomická teorie vytvořila další modely rozpracovávající tyto dva přístupy. Stručný přehled těch nejdůležitějších podávám v této kapitole.

³² Z anglického decreasing absolute risk aversion, zkráceně DARA. V Arrow-Pratt terminologii to znamená $R > 0$, $\partial R / \partial W < 0$, kde $R = -U''(W)/U'(W)$.

³³ Z anglického increasing absolute risk aversion. V Arrow-Pratt terminologii to znamená $R > 0$, $\partial R / \partial W > 0$, kde $R = -U''(W)/U'(W)$.

Model of time allocation

Tento model se v mnohém shoduje s Heineke I modelem. Liší se v tom, že místo bohatství jedinec rozděluje mezi legální a ilegální aktivitu svůj čas. Maximalizuje tedy opět svůj očekávaný užitek:

$$E(U(W)) = (1 - p)U(W_u) + pU(W_s)$$

Je-li úspěšný, pak: $W_s = W_0 + L(t_l, \delta) + G(t_i, \alpha)$

V případě neúspěchu: $W_u = W_0 + L(t_l, \delta) + G(t_i, \alpha) - F(t_i, \beta)$

Stejně jako v případě modelu Heineke I je W_0 počáteční bohatství, t_l a t_i je čas věnovaný legální a nelegální aktivitě, G je funkce reprezentující zisk ze zločinu, L je funkce reprezentující čisté zisky z legální aktivity³⁴, F je funkce reprezentující ztrátu v případě přistižení, α a β jsou pak parametry.

Nyní můžeme maximalizovat jedincův očekávaný užitek podle t_l a t_i dvěma způsoby. Za prvé je to jednodušší model, který nepředpokládá žádné omezení na čas. Za druhé pak model se zafixovaným celkovým časem (tedy $t_l + t_i = t$). Složitější příklad modelu s alokací času lze nalézt například v Schmidt a Witte (1984).

Model of time allocation bez zafixovaného času

Tento model bývá v literatuře nejčastěji označován jako Heineke II nebo Heineke (1978). V tomto modelu pak jedinec alokuje svůj čas do legálních aktivit, dokud není jeho čistý mezní příjem z nich nulový. Teprve potom se zaměří na ilegální aktivity, dokud opět není jeho mezní příjem z nich nulový. Nyní již ale velikost t_i závisí na předem vybraném t_l . Přesné matematické odvození je možno nalézt v Eide (1994), či Horvath a Kolomaznikova (2002). V tomto modelu je pak optimální hodnota t_l nezávislá na p , W_0 , α , β . Ovšem růst jedincova bohatství pak způsobí, že bude více svého času věnovat na aktivity legální. Naopak růst pravděpodobnosti přistižení³⁵ redukuje kriminální aktivitu. Efekty růstu trestů, exogenního příjmu a zisku ze zločinu pak závisejí na přístupu k riziku³⁶.

³⁴ Tato funkce měří všechny monetární i nemonetární zisky a náklady závislé na t_l . Ostatní tyto náklady a zisky, například přínos z toho, že je člověk zaměstnaný, jsou zahrnuty v parametru funkce. Stejně je tomu tak ve funkcích F a G .

³⁵ Pravděpodobnost, že jeho kriminální aktivita bude neúspěšná.

Model of time allocation se zafixovaným časem-Ehrlichův model

V tomto modelu se předpokládá, že jedinec má zafixované množství času³⁷. Pokud tedy člověk chce zvýšit množství času věnovaného ilegální aktivitě, musí zákonitě ubrat čas věnovaný aktivitě legální. Maximalizujeme³⁸ tedy (s použitím stejných symbolů jako v případě předchozího modelu):

$$E(U(W)) = (1 - p)U(W_s) + pU(W_u)$$

Je-li úspěšný, pak: $W_s = W_0 + L(t - t_i) + G(t_i)$

V případě neúspěchu: $W_u = W_0 + L(t - t_i) + G(t_i) - F(t_i)$

Z podmínky prvního řádu lze odvodit výraz:

$$\frac{\frac{\partial G}{\partial t_i} - \frac{\partial L}{\partial t_i}}{\frac{\partial G}{\partial t_i} - \frac{\partial L}{\partial t_i} - \frac{\partial F}{\partial t_i}} = \frac{p \frac{\partial U}{\partial t_i}(W_u)}{(1 - p) \frac{\partial U}{\partial t_i}(W_s)}$$

Výraz napravo představuje jedincovu indifferenční křivku, výraz nalevo pak jedincovu mezní míru substituce bohatství mezi stavem, kdy je přistižen a kdy není. Dále lze z modelu odvodit tzv. transformační křivku, na níž se jedinec posouvá při zvyšování t_i a navyšuje tedy svůj čas věnovaný ilegální aktivitě³⁹. Dalším podstatným výrazem vyplývajícím z tohoto modelu je:

$$p \frac{\partial G}{\partial t_i} - \frac{\partial L}{\partial t_i} > p \frac{\partial F}{\partial t_i}$$

³⁶ Pro CARA máme $\partial t_i / \partial \alpha > 0$, $\partial t_i / \partial \beta < 0$, $\partial t_i / \partial \delta = 0$, $\partial t_i / \partial W = 0$.

Pro IARA máme $\partial t_i / \partial \alpha > 0$, $\partial t_i / \partial \beta < 0$, $\partial t_i / \partial \delta < 0$, $\partial t_i / \partial W > 0$.

Pro DARA máme $\partial t_i / \partial \alpha > 0$, $\partial t_i / \partial \delta > 0$, $\partial t_i / \partial W > 0$, o $\partial t_i / \partial \beta$ se nedá s určitostí nic říci.

Aritmetika odvození je velmi obdobná jako v případě modelu Heineke I.

³⁷ Nebo můžeme předpokládat, že má zafixováno množství volného (leisure) času. Tedy i množství ostatního času, který může rozdělit mezi legální a ilegální aktivitu. Máme tedy $t = t_i + t_l$.

³⁸ V tomto případě se předpokládá, že jedinec maximalizuje svůj očekávaný užitek v jedné určité chvíli či časovém intervalu.

³⁹ Viz. Eide (1994, str.21-62) nebo Horvath a Kolomaznikova (2002, str. 11).

Aby jedinec spáchal zločin, musí být výraz nalevo (představující víceméně mezní příjem ze zločinu) větší než očekávaná hodnota mezního trestu. Komparativní statika tohoto modelu je pak uvedena v tabulce 2.

Ostatní modely

Modelů racionálního kriminálního chování je samozřejmě mnohem více, ovšem všechny vycházejí z podobných principů. Například Schmidt a Witte (1984) zavádějí model, kde místo prostého “jedinec je či není přistižen“ pracují celkově s osmi možnými stavy. Například přidávají do modelu pravděpodobnost, s jakou jedinec najde práci. Pravděpodobnost přistižení pak rozdělují na pravděpodobnost zadržení, obvinění, odsouzení atd. Další autoři se pak zabývali modely popisující daňové úniky, domácí násilí či vraždy.

Novým směrem v této oblasti jsou modely založené na tocích mezi vybranými skupinami lidí či modely založené na nelineárních chaotických systémech.⁴⁰

V následující tabulce 1 je stručný přehled vybraných modelů kriminálního chování, s jejich vlastnostmi, výsledky a čím byli pro ekonomickou teorii zločinu podstatné.

⁴⁰ I v kriminální psychologii existují teorie popisující zločin jako chaotický jev. Například Čírtková (1998) říká, že: „...vznikají situace, kdy se jedinec ocitá v kritickém uzlovém bodu, ve kterém klesá predikabilia jeho dalšího vývoje prakticky na minimum. Mohou se objevit vzorce chování, kterým nenasvědčovaly žádné příznaky v dosavadní životní cestě.“

Tabulka 1: Shrnutí modelů Racionálního kriminálního chování

Model	Typ zločinu	Výsledky	Přínos modelu
Becker (1968)	Všechny	Nárůst trestu či jeho pravděpodobnosti snižuje počet zločinů; nárůst trestů je relativně efektivnější než nárůst pravděpod. pro jedince k riziku aversní.	První model kriminálního chování, navazující ovšem na Bentham a Beccaria.
Ehrlich (1970, 1973, 1974)	Majetkové zločiny	Čas věnovaný ilegálním aktivitám se snižuje s nárůstem pravděpod. uvěznění, trestu a výše mzdy a zvyšuje při růstu bohatství, zisků z nelegální aktivity; pokuty jsou relativně více efektivní pro jedince k riziku aversní.	Rozpracování Beckerovy práce, rozděluje zisky a ztráty z legální a nelegální aktivity.
Sjoquist (1973)	Majetkové zločiny	Čas věnovaný ilegálním aktivitám se snižuje s rostoucí pravděpodobností potrestání, mzdou a tresty; zvyšuje se pak s rostoucími výnosy z ilegální aktivity.	Rozpracování Beckerovy práce, rozděluje zisky a ztráty z legální a nelegální aktivity.
Block, Heineke (1975)	Majetkové zločiny	Pokud nijak neomezíme jedincovy preference, tak nemá žádné jednoznačné výsledky.	Zavádí alokaci času přímo do užité funkce; ukazuje potřebné omezení na preference, aby bylo možno zkoumat výsledky modelu.
Heineke (1978a) Model II	Zločin obecně	Čas věnovaný ilegálním aktivitám se snižuje s růstem trestu a pravděpodobnosti potrestání; zvyšuje se pak s růstem bohatství, legálních i nelegálních zisků; růst trestů je relativně více efektivní než růst pravděpod. pro jedince k riziku aversní.	Ukazuje, že když je množství volného času proměnlivé, pak jsou legální a ilegální aktivity hrubými komplementy; ukazuje podstatu restriktivních předpokladů v Ehrlichově a Sjoquistově modelu.
Heineke (1978b)	Majetkové zločiny	Žádné jednoznačné výsledky.	Modeluje sdruženou nabídku práce ⁴¹ pro majetkové tr. činy a trh práce. Z ní vyplývá možnost substituce mezi majetkovými tr. činy.

Zpracováno podle: Schmidt, Witte (1984)

⁴¹ Z anglického joint labor supply.

3.5 Výsledky modelů racionálního kriminálního chování

Výsledky zmíněných modelů jsou shrnuty v tabulce 2. Nahoře jsou vypsané veličiny modelu, které ovlivňují nabídku kriminality. Kladné znaménko tedy značí, že nárůst veličiny navyšuje kriminální chování. R vyjadřuje absolutní přístup k riziku, r pak jeli tento přístup klesající či rostoucí (například $R > 0$ znamená aversi k riziku).

Tabulka 2: Výsledky modelů racionálního kriminálního chování

Model	Pravd.	Exogenní příjem				Zisk ze zločinu(α)				Výše trestu(β)				Příjem(δ)							
		R>0 r<0	R=0 r>0	R<0 r<0	R<0 r>0	R>0 r<0	R=0 r>0	R<0 r<0	R<0 r>0	R>0 r<0	R=0 r>0	R<0 r<0	R<0 r>0	R>0 r<0	R=0 r>0	R<0 r<0	R<0 r>0				
Becker	-									-	-	-	-	-							
Heineke I	-	+	-	0	-	+	+	x	+	x	+	-	-	-	x	x					
Heineke II ⁴²																					
t_i	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	-	+	-	+
t_i	-	+	-	0	-	+	+	x	+	x	+	-	-	-	x	x	+	-	0	-	0
Ehrlich																					
t_i	+	-	+	0	+	-	-	x	-	x	-	+	+	+	x	x	-	x	0	x	-
t_i	.	+	-	0	-	+	+	x	+	x	+	-	-	-	x	x	+	x	0	x	+

x...není jednoznačně určeno

Zpracováno podle Eide (1994)

Jak vidíme, tak zvýšení pravděpodobnosti potrestání má u všech modelů negativní efekt na nabídku kriminality, a to bez ohledu na přístup k riziku. Stejně tak výše trestu u Beckerova modelu. U zbylých tří modelů pak výše trestu snižuje kriminální nabídku u lidí s aversním přístupem k riziku (či s přístupem neutrálním). U jedinců vyhledávajících riziko je pak efekt vyšších trestů nejasný. Jak tedy říká Eide(1994, str. 67), není tomu tak, že všechny modely kriminálního chování potvrzují záporný efekt zvýšení trestů na kriminalitu.

Růst zisku ze zločinu pak zvyšuje nabídku kriminality u lidí se snižující se aversí k riziku, u lidí s rostoucí preferencí rizika a u lidí k riziku neutrálních. U ostatních jsou závěry nejisté. Obdobné efekty růstu exogenního příjmu či příjmu lze vyčíst z tabulky.

⁴² Tedy portfolio model alokace času bez zafixovaného volna.

Obecně závisí na přístupu jedinců k riziku (s výjimkou efektu pravděpodobnosti potrestání), teprve pak je možno vyslovit nějaké závěry. Pokud bychom ovšem brali v úvahu myšlenku (zmiňovanou již v Beckerově modelu), že zločinci mohou být speciální skupinou lidí riziko vyhledávající, pak by výsledky těchto jednoduchých modelů ztratily svůj vypovídající smysl. Lidé jsou ale v ekonomii bráni nejčastěji jako jedinci se snižující se absolutní averzí k riziku. Pak je výsledek modelů jasný: trestání zločinů má svůj odstrašující efekt, zatímco růst příjmu z legálních a ilegálních aktivit zločin navyšuje⁴³. Jinými slovy, lidé se bojí vyšších trestů a adekvátně na ně reagují.

Ze všech zmíněných modelů vyplývá, že čím jsou lidé bohatší, tím jsou náchylnější ke zločinu. (Samozřejmě kromě Beckerova modelu, kdy jedinec zločin nespáchá, pokud má lepší příležitost někde jinde. Ovšem Becker se zabývá jen rozhodnutím o spáchání zločinu.) Velmi překvapivým výsledkem potom je, že jedinci se snižující se absolutní averzí k riziku zvyšují zločin jak při růstu exogenního příjmu, tak příjmu z legální aktivity. To je přímo v rozporu s běžnou lidskou zkušeností a i empirie potvrzuje, že chudší země mají v průměru vyšší míru kriminality (např. Ormerod (2004)). Horvath a Kolomaznikova (2002) vysvětlují tento fakt tím, že nižší bohatství znamená nižší náklady příležitosti a nižší pravděpodobnost vysoké pokuty. Je tedy možné, že jsou tyto dvě proměnné reprezentující příjem člověka provázány s ostatními, a jejich posun pak způsobuje změnu dalších parametrů modelu. Tím se také dají vysvětlit rozporuplné empirické výsledky testování těchto veličin, o nichž se zmíním v příslušné kapitole a tento problém dále rozvedu. Jinou možností vysvětlení je pak efekt norem chování, viz. Eide(1994). Jedině z Beckerova modelu nepřímo plyne, že jedinec zločin nespáchá, pokud má lepší příležitost někde jinde.

Tyto modely jsou sice stavěny jednoduše a ignorují například vývoj v čase či reakce okolí, jedná se totiž o modely rozhodování jednotlivce, přesto mohou mnoho napovědět o základním kriminálním chování lidí z pohledu teoretické ekonomie.

Takto tedy mluví teorie, je ale podstatné ověřit přístup ekonomie ke kriminalitě také empiricky, přestože je toto ověřování spojeno s mnoha praktickými obtížemi. Nakolik tedy modely racionálního kriminálního chování potvrzuje empirie se pokusím nastínit v následující kapitole.

⁴³ Alespoň ve výše zmíněných modelech.

4.1 Empirické testování modelů racionálního kriminálního chování

V literatuře lze nalézt bezpočet prací, které se zabývají empirickým ověřováním modelů racionálního kriminálního chování v praxi. Tyto studie, nejčastěji ekonometrického charakteru, se snaží testovat na reálných datech, jestli tyto modely dávají pravdivé předpovědi co se týče kriminálního chování. Například testují, zda vyšší tresty skutečně snižují kriminalitu.

Pokud chceme aplikovat modely kriminálního jednání na celou společnost, je potřeba tyto modely převést od individuálních na celospolečenské. Například Becker(1968) odvozuje celkovou nabídku zločinu z nabídek individuálních. Tedy

$z O_j = O_j(p_j, f_j, u_j)$ přechází na $O = O(p, f, u)$, kde za p, f a u se dosadí jejich průměrné hodnoty. Lidé sice nejsou identičtí, mají různé preference a chovají se rozdílně, ale pokud máme společnost dostatečně velkou, je možno takto postupovat. Je to díky tomu, že mohou sice existovat lidé, pro které nemá například zvýšení trestu odstrašující charakter, ale v průměru jich bude málo a jistě se najdou tací, pro které bude zvýšení trestu stimulem ke snížení kriminality.

Zde můžeme ovšem namítnout výše zmíněnou myšlenku, že je možné, aby zločinci byli specifickou skupinou lidí vyhledávajících riziko (viz. např. Eide 1994). Zločinci pak mohou být speciální skupinou lidí, svým chováním odlišnou od zbytku společnosti. Pokud by toto skutečně platilo, nebylo by možné z jednotlivých poptávek po zločinu agregováním získat poptávku celospolečenskou. Bylo by nutné pracovat se specifickou teorií a například výše zmíněnou nabídku zločinu odvozovat z chování této úzké skupiny zločinců. Na druhou stranu není jednoduché lidi rozdělit na zločince a ne-zločince. Třeba člověk, který spáchá za celý život jen jeden vážnější zločin, je těžko označitelný jako zločinec.

Empirické analýzy kriminality bývají často kritizovány za své metodické nedostatky. Všechny tyto studie čelí problémům se sběrem dat, mnoho zločinů zůstává totiž nenahlášeno, a tudíž i nezaznamenáno v oficiálních statistikách. Další studie ignorují fakt, že zadržení zločinci nemohou páchat další trestnou činnost. Poté sice pozorují, že tvrdší tresty skutečně snižují zločin, ale jedná se o naprosto jiný princip než porovnávání nákladů a výnosů. Navíc jednotlivé zločiny se mohou chovat jako substituty či komplementy. Pokud bychom například drasticky zvýšili tresty za vloupání, je možné, že se to projeví na poklesu počtu vloupání ale

počet přepadení například vzroste. Taktéž například přepadení bývá často spojeno s napadením a může se jednat o komplementy. Je tedy nutno k tomuto faktu přihlídnout. Dále se sice může zdát, že vyšší pravděpodobnost potrestání snižuje zločin. Jenomže vztah může být převrácený a tedy vyšší zločin může způsobovat celospolečenskou poptávku po jeho potlačení (tedy zvýšení trestů).⁴⁴

Všechny tyto empirické studie mají jistě mnoho chyb a nedostatků. Obzvláště přesné ekonometrické studie bývají kritizovány za svůj přehnaný formalismus, jelikož s pomocí nepřesných dat a při opomíjení důležitých faktorů dávají vysoce přesné numerické výsledky. A jak již tvrdil F. A. Hayek, je lepší mít pravdivé kvalitativní předpovědi, i když nemáme přesnou představu o jejich velikostech, než vysoce přesné kvantitativní výsledky, pokud si nejsme jisti jejich kvalitativní správností. Právě proto je velice podstatné, že pokud všechny tyto studie dají podobné výsledky, pak v nich je bezesporu nějaká informační hodnota. Pokud například většina studií potvrzuje, že pravděpodobnost potrestání je inverzně spojena s mírou kriminality, potom je nepochybné, že přes všechny jednotlivé nedostatky těchto studií se jedná o fakt, který má svou informační hodnotu a měl by být brán v potaz. A to přesto, že o přesném numerickém vyjádření tohoto vztahu panují pochyby.

Klasická empirická studie kriminality z ekonomického pohledu zkoumá dopady jednotlivých socioekonomických veličin na míry různých druhů zločinu. Těchto veličin můžeme do studie zahrnout nespočet. Téměř všechny z nich obsahují veličiny reprezentující výši trestů a pravděpodobnost potrestání v různých formách. Už jen pravděpodobnost potrestání můžeme rozdělit do několika sub-veličin, jako je pravděpodobnost zadržení, obžalování, odsouzení či skutečného potrestání. A každá z nich může mít rozdílný (i když pravděpodobně ne příliš) dopad. Dále můžeme pracovat s příjmem lidí, jak ve formě čistého, průměrného či mediánového příjmu nebo například s počtem automobilů v rodině. Velmi podstatné se pak mohou projevit veličiny reprezentující rozdíly v bohatství ve společnosti, reprezentované například gini koeficientem. Dalším často zahrnovaným faktorem je nezaměstnanost, či teoretické příjmy z legální aktivity. Můžeme pracovat s rasovými charakteristikami, s proporcí mladých mužů ve společnosti, s konzumací drog a alkoholu, s mírou rozvodovosti či s mírou potratů. Jak je vidět, veličin, které intuitivně ovlivňují

⁴⁴ Jedná se tzv. „problem of identification“. Více Eide(1994, str. 93).

kriminalitu, je velmi mnoho. Objevují se dokonce názory, že velká různorodost těchto socioekonomických veličin ukazuje, že společenské vědy nemají funkční teorii kriminálního chování (Orsagh (1979)).⁴⁵

4.2 Shrnutí empirických studií

Jak jsem již uvedl, empirických studií kriminality je nespočet. Je podstatné, že výsledky týkající se oblasti trestů a kriminality jsou v nich téměř bez výjimky shodného charakteru. Jak říká Eide(1994, str.155, vlastní překlad): „Téměř všechny korelační studie a cross-section regresní analýzy ukazují negativní asociaci mezi proměnnými trestů a mírou kriminality.“ Shrnutí zhruba sto dvaceti odhadů z různých studií udává následující tabulka 3. Elasticitou se pak rozumí efekt na výši kriminality při 1% změně nezávislé veličiny.

Tabulka 3: Shrnutí odhadů efektů trestů

Proměnná/metoda odhadu ⁴⁶	Rozsah elasticit	Počet odhadů		Medián
		Poz.	Neg.	
Pravděpodobnost zadržení				
OLS	(- 1,06 , - 0.054)	11	0	-0,342
2SLS	(- 2,95 , - 0.0006)	11	1	-0,71
Pravděpodobnost odsouzení				
OLS	(-1,62 , 0,43)	21	1	-0,55
2SLS/3SLS/FIML	(-1,674, 0,486)	32	1	-0,84
Pravděpodobnost odsouzení, pokud je již zadržen				
OLS	(-0,132, -0,132)	1	0	-0,132
Střední délka uvěznění				
OLS	(-0,900, -0,005)	16	0	-0,474
2SLS	(-1,140, 0,392)	25	1	-0,425

Zdroj: Eide(1994, str.156)

Jak lze vidět, z celkového počtu 121 odhadů jsou jen 4 negativní, tedy v rozporu s teorií racionálního kriminálního chování. Je sice pravda, že tyto výsledky pocházejí z různých studií pracujících s různými daty, navíc se některé odhady blíží téměř nule. Přesto všechno lze brát závěry z nich jako fakt, který potvrzuje funkčnost trestů.

⁴⁵ Citováno podle Eide (1994, str. 174)

⁴⁶ Tato tabulka obsahuje jen údaje, které jsou pro OLS signifikantní alespoň na 5% úrovni oboustranného t-testu, nebo alespoň 1% signifikantní u jednostranného testu. Pro jiné metody pak jsou asymptotické t-hodnoty vyšší než 2.

Nyní něco o vlivu příjmů jedince na jeho kriminální chování. Pokud jde o příjem z legálních aktivit⁴⁷, pak většina studií nezavrhne hypotézu, že vyšší výdělků v legální sféře snižují zločin. Na druhou stranu některé studie nezavrhují ani hypotézu opačnou, tedy že vyšší příjmy v legální oblasti vedou ke zvýšenému zločinu (Eide, str.160). Tyto protichůdné výsledky jsou zřejmě způsobeny dvěma tendencemi.

Za prvé lepší legální příležitosti snižují zločin díky navýšení nákladů příležitosti zločinu, neboli dělají práci atraktivnější. Lidé s vyššími příjmy mají také většinou lepší společenské postavení či více majetku. Případný trest za spáchaný zločin je tedy pro ně vyšší, ať už díky vyšší ušlé mzdě v případě uvěznění, či díky větší újmě při poklesu reputace. Dá se také předpokládat, že čím vyšší majetek lidí, tím více mohou věnovat na jeho zabezpečení. Také například policie bude v bohatších společnostech lépe vybavena a je tedy možné, že vyšší bohatství ovlivňuje pozitivně pravděpodobnost potrestání zločince.

Na druhou stranu vyšší příjmy pracujících znamenají výnosnější cíle pro zločin. Tímto faktem se dá například vysvětlit, proč neustále stoupá počet ukradených aut. Je to způsobeno tím, že jich je prostě mnohem více, než v dřívějších dobách.

Empirické výsledky u veličin zisk ze zločinu, příjmové rozdíly a nezaměstnanost, jsou většinou rozporuplné. Eide (1994) argumentuje tím, že není jednoduché nalézt odpovídající data, kterými bychom tyto veličiny vyjádřili. Způsobů, jak se pokusit vyjádřit například potenciální zisk ze zločinu je totiž vícero, a každý z nich má své určité nevýhody. Díky těmto nesprávně zvoleným testovaným veličinám pak odhady docházejí k rozdílným výsledkům.

Co se týče příjmových rozdílů, tak obecně se dá říci, že čím větší majetkové rozdíly ve společnosti, tím je pro nejnižší společenské třídy výhodnější okrádat ty výše postavené. Navíc lidé nevnímají svoje bohatství odděleně od společnosti, ale poměřují ho vůči ostatním. Při vysokých majetkových rozdílech pak může mít krádež pro člověka ospravedlnitelný charakter a tím snižovat jeho psychické náklady z ní. Na druhou stranu u skutečně vysoce diferencovaných společností je pro bohaté jednodušší dobře zabezpečit svůj majetek, například tvorbou hlídaných privátních čtvrtí atd.

⁴⁷ Který lze měřit mnoha způsoby, principiálně se ovšem vždy jedná o totéž.

V případě nezaměstnanosti je situace také nejasná. Vyšší nezaměstnanost znamená nižší mzdu a tedy nižší náklady příležitosti. Na druhou stranu znamená ale také nižší potencionální zisk ze zločinu, neboť lidé mají menší příjmy. Nezaměstnaní jsou také častěji doma a mohou tak zvyšovat pravděpodobnost přistižení.

Odhadnuté koeficienty u veličiny proporce obyvatel jiné barvy pleti než bílé jsou v těchto studiích⁴⁸ téměř bez výjimky pozitivní. Stejně tak u vlivu proporce mladých lidí ve společnosti či hustoty populace⁴⁹ (Eide, 1994). Tyto veličiny se tedy chovají, jak by člověk na první pohled očekával. A možná, pokud vezmeme v potaz teorie „sebe-naplňujících proroctví“⁵⁰ či práci Verdier a Zenou (2000), o kterých pojednám dále, se tyto veličiny chovají tak jak se chovají, protože to očekáváme. A to zejména u rasy.

Lze tedy vidět, že empiricky jsou modely potvrzeny jen v oblasti pravděpodobnosti potrestání a výše trestů. U ostatních proměnných jsou empirické výsledky velmi proměnlivé. Na druhou stranu silné potvrzení odstrašujícího efektu trestů vypovídá o tom, že represivní systém má svůj účinek a lidé jsou při svém rozhodování o spáchání zločinu ovlivňováni jeho náklady. A i když je možno kriminalitu vysvětlovat i pomocí jiných teorií, určitá část kriminálního chování člověka se dá vysvětlit pomocí teorie racionální volby. Tedy tím, že v kriminálním aktu je skryt potenciální zisk, stejně tak jako potenciální trest. Ovšem tyto parametry zločinu nejsou pouze monetárního charakteru, velikou roli hrají v lidském chování normy a psychické náklady, o kterých bych rád pojednal v následujících kapitolách.

5.1 Aplikace konceptu racionálního pachatele na charakteristiky kriminality

Kriminalita se nehledě na místo a čas vyznačuje určitými společnými charakteristikami. Kriminální statistiky a mnohé výzkumy ukazují, že lidé s určitými charakteristikami jsou více náchylní ke zločinu než ostatní. Z těchto typických vlastností zločince lze jistě odvodit užitečné informace a funkční teorie kriminality by je měla umět alespoň z části vysvětlit. V této kapitole bych rád ukázal, že koncept racionálního kriminálního chování tyto charakteristiky dokáže vysvětlit, ať už ve své obecné formě či

⁴⁸ Eide(1994, str. 126-129) uvádí deset takovýchto studií.

⁴⁹ Že v hustších společnostech je vyšší kriminalita není jistě překvapivé. Ať už z důvodů vyšší anonymity a tedy nižší šance na přistižení, či z důvodů většího výběru vhodných obětí. Taktéž v hustě zabydlených oblastech je větší výskyt sociálních a psychických poruch.

⁵⁰ Z anglického self-fulfilling prophecies.

například teorie tzv. “self-fulfilling prophecies“.⁵¹ Tyto vysvětlení můžeme brát jako další důkaz funkčnosti konceptu racionálního pachatele.

Věk

Ve většině zemí jsou dvě třetiny zadržených ve věku pod 25 let.⁵² Tento fakt lze vysvětlit tím, že mladí lidé nemají takovou možnost výdělků v jiných legálních aktivitách. V rámci racionálního kriminálního chování bychom tedy řekli, že mají nízké náklady příležitosti. Navíc mladí lidé nemají tolik co ztratit, nemají ještě velký majetek ani rodinu či vyšší společenské postavení. Jejich náklady případného trestu jsou tedy v průměru nižší než u starších lidí. Pro mladšího člověka pak může být racionální provést čin, který by starší člověk nespáchal.

Podíl mladých mužů ve společnosti je pro míru kriminality velmi podstatným faktorem, některé práce dokonce odvozují potencionální nabídku zločinu z velikosti této skupiny. Dále nemohu nezmínit slavnou práci S. Lewitta, který vysvětluje náhlý pokles kriminality v USA kolem roku 1980 jako důsledek legalizace potratů v roce 1973. Kriminalita podle Lewitta poklesla díky tomu, že spousta budoucích zločinců (především z chudších rodin) se vůbec nenarodila. Obecně se tedy dá říci, že vyšší proporce mladších mužů ve společnosti vede ke zvýšené míře zločinnosti.

Intelligence

Například v USA bylo zjištěno, že zločinci mají průměrné IQ kolem 90.⁵³ Především u násilných trestných činů je typická míra inteligence hluboce pod populačním průměrem. Opět lze argumentovat tím, že méně inteligentní jedinci mají méně příležitostí v legálních aktivitách. Také je nutno vzít v potaz fakt, že hloupější zločinci se spíše dají chytit, což může vést ke zkreslení statistik.

Rasa

V různých ekonometrických studiích se rasa často objevuje jako jedna z proměnných ovlivňujících zločin. „Je dobře zdokumentováno, že v průměru je více zločinců černé pleti, než bílé. Například proporce mužů černé pleti ve věku 20-29 let, kteří měli problémy se zákonem (byli ve vězení či v podmínce) dosáhla 23 % v roce 1989 (v USA). V roce 1993 bylo

⁵¹ Neboli teorie sebe-vyplňujících proroctví, více dále.

⁵² Eide (1994, str. 34)

⁵³ Eide (1994, str. 35)

v USA uvězněno 1,9 % mužské pracovní síly, zatímco v pracovní síle černé barvy pleti to bylo 8,8 %.⁵⁴

Thierry Verdier a Yves Zenou (2000) ve své práci *Racial Beliefs, Location and the Causes of Crime* nabízejí vysvětlení v teorii "self-fulfilling prophecies". Jedná se o teorii, kdy čistě smyšlené (v realitě nijak nezakotvené) názory o jisté skupině lidí mohou vést k tomu, že se tyto názory stanou skutečností. Lidé si z nějakých důvodů začnou myslet, že určitá skupina lidí má větší sklony ke kriminalitě, přestože je ve skutečnosti nemá. Tím je začnou určitým způsobem diskriminovat a výsledkem je to, že se mezi nimi skutečně kriminalita zvýší. Verdier a Zenou (2000) tvrdí, že toto je možné jen díky existenci prostoru (neboli vzdálenosti). Ta skupina lidí, o které je ve společnosti představa jako o více kriminální, má totiž menší tendence stěhovat se blíže ke zdrojům práce. Kriminální stigma společně se špatným místem bydliště má pak za následek diskriminující rovnováhu, která vede k růstu kriminality v diskriminované skupině.

Je to tedy opět omezení legálních příležitostí, co způsobuje vyšší kriminalitu v této skupině. Navíc u určitých skupin obyvatelstva se může kriminální chování stát natolik běžné, že psychické náklady zločinu se stanou nulové, nebo dokonce užitek přinášející. Rasová segregace a diskriminace pak kriminalitu ještě více stimuluje, a znemožňuje nárůst psychických nákladů zločinu pomocí přejímání norem chování.

Pohlaví

Ženy mají obecně menší tendence ke zločinu. Data pro Českou republiku ukazují, že: „Podíl odsouzených žen na celkovém podílu odsouzených osob se v posledních 35 letech pohybuje mezi 8,3 % (v roce 1995) a 14,8 % (v roce 1987). V roce 2004 to bylo 12,0 %. Nejvyšší podíl žen byl mezi odsouzenými za obchodování se ženami (33,3 %) a za kuplířství (23,8 %), dále za obchodování s drogami (12,9 %) a za vraždu (11,9 %). Nejméně se ženy podílely na loupežích (6,1 %) a v roce 2004 nebyla mezi odsouzenými za rvačku ani jedna žena.“⁵⁵ Důvodem bude kombinace biologických faktorů (nižší agresivita žen, slabší fyzická konstituce není vhodná pro některé typy zločinu atd.) tak rozdílnou strukturou života-ženy

⁵⁴ Verdier a Zenou (2000, nontechnical summary page 1)

⁵⁵ Zdroj: Český statistický úřad, Ženy a muži ČR v datech, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/1415-05>, kód dokumentu 1415-05

mohou být častěji v domácnosti atd. Obecně se dá říci, že ženy mají pravděpodobně jiné preference, pokud jde o kriminální chování.

Ostatní faktory

Dále má na kriminalitu vliv například majetkové postavení lidí, chudší třídy nemají v případě chycení co ztratit a užitek z krádeže pro ně může být vyšší. Také třeba konzumace drog⁵⁶ může člověku významným způsobem pokrýt preference.

Vztahem konzumace drog a zločinu se zabývá například H. Entorf a P. Winker (2001) v práci *The Economics of Crime: Investigating the Drugs-Crime Channel*. Zabývají se analýzou vlivu drog v rámci Beckerova-Ehrlichova modelu nabídky zločinu. Na datech z Německa zkoumali vztah mezi konzumací drog a zločinem, zvláště pokud se jedná o majetkové trestné činy. Autoři zjistili samozřejmě pozitivní vztah mezi těmito veličinami, tedy že vyšší konzumace drog vede k vyšší kriminalitě. Entorf a P. Winker (2001) dále citují French et al. (2000), že chronicky drogově závislý člověk má o 23 % větší pravděpodobnost, že trestný čin spáchá. Na druhou stranu má ale také o 16 % větší pravděpodobnost, že se sám stane obětí trestného činu.

Všechny výše zmíněné faktory nepřímo ovlivňují, jestli se člověk dopustí zločinu. Jsou to právě rozdíly v lidských vlastnostech a možnostech, které ovlivňují, jestli daný člověk spáchá zločin. Tyto atributy každého člověka pak prostřednictvím racionální volby vstupují do rozhodování a pro určitou skupinu lidí pak vychází zločin jako nejlepší možná akce. Znovu bych rád zdůraznil, že lidské vlastnosti jako například nízké IQ či určitá rasa mohou způsobit větší tendence jedince ke zločinu, což je ale důsledkem především omezené množiny příležitostí a aktivit, než přímo vlastností samotnou.

6.1 Shrnutí konceptu racionálního pachatele

Tímto jsem shrnul základní poznatky a přístupy ekonomie ke kriminálnímu chování. Doufám, že z dosavadního textu lze vidět, že koncepce racionálního pachatele je alespoň částečně funkční teorií a že je vystavěna na dostatečně realistických základech a principech.

⁵⁶ Zajímavým přístupem k drogové problematice je práce Beckera a Murphyho (1988), *A Theory of Rational Addiction*. Autoři se snaží stejně jako v ekonomii kriminality přistupovat k problému racionální cestou, kdy jedinec je na něčem závislý, protože to maximalizuje jeho užitek z dlouhodobého pohledu. Droga je zde brána jako statek, kdy jeho minulá spotřeba má velký vliv na jeho spotřebu v přítomnosti. Neboli čím více je jedinec závislý, tím větší užitek ze statku má.

Na druhou stranu je ovšem kriminální chování mnohem komplikovanějším problémem a do rozhodování jednotlivce vstupuje řada dalších faktorů, které dále ovlivňují jeho rozhodování. Dle mého názoru pak velmi významnou roli hrají zejména psychické náklady zločinu, o kterých pojednávám v následující kapitole.

7.1 Psychické náklady zločinu

Že samotný zločin není jen otázkou chladné kalkulace potencionálních zisků a ztrát je jasné. Například L. Dušek uvedl v časopise Reflex 37/2005, že pravděpodobnost, že se za krádež někdo dostane před soud, je v České republice dnes zhruba 19 procent. Šance, že obviněného tento soud shledá vinným, je 60 procent. A možnost, že usvědčeného pošle natvrdo do vězení, je pouze 30 procent. Když si tyto pravděpodobnosti vynásobíme, vyjde nám, že jedinec, který se dopustil krádeže, má pravděpodobnost méně než tři procenta, že skutečně skončí ve vězení. L. Dušek se ve zmíněném článku dále ptá, jak je tedy možné, že míra kriminality není u nás mnohem vyšší. Je to zcela jistě tím, že v lidském chování musí hrát významnou roli ještě nějaké další faktory.

Jednotliví lidé se totiž od sebe značně liší a jejich preference jsou rozdílné. Co je pro jednoho zanedbatelné může být pro druhého významné a naopak. Obzvláště u kriminálního chování hrají jednotlivé psychické náklady a výnosy velkou roli a významně se liší člověk od člověka. O tom, že tomu tak je svědčí následující tabulka 4. Jedná se o studii Willcocka a Stokese z roku 1968, kdy 808 mladých mužů odpovídalo na otázku, co by jim bránilo vykonat daný čin. Vybral jsem dvě kategorie odpovědí, které jsou nejlépe popsitelné jako psychické náklady dané akce. Kategorie osobní zábrany obsahuje odpovědi týkající se špatného svědomí, ohledů na případné postižení, či malé pokušení. Kategorie efekt na ostatní pak obsahuje odpovědi, které vyjadřovaly obavu z negativních reakcí rodičů a ostatních lidí, nebo špatný dopad činu na vlastní budoucnost. Procenta pak vyjadřují, jaká část lidí nespáchá ten či onen čin právě z těchto důvodů. Z tabulky lze vidět, že osobní zábrany hrají v kriminálním chování velkou roli, i pokud předpokládáme částečné nadhodnocení odpovědí. Přeci jenom je něco jiného odpovídat na dotazník než čelit reálnému pokušení.

Tabulka 4: Co lidem brání spáchat určitý čin?

Čin	Osobní zábrany	Efekt na ostatní
Vloupání se do zamčeného obchodu	42,7 %	9,9 %
Vzít si nalezenou peněženku	60,9 %	3,4 %
Vloupání do soukromého domu	43,8 %	6,1 %
Ukrást auto někoho cizího	38,7 %	3,5 %
Krást ve velkém obchodě	33,9 %	7,4 %
Hodit kámen na pouliční lampu	51,0 %	3,7 %
Krást z cizího kabátu	65,0 %	5,9 %
Začít rvačku v tanečním sále	34,4 %	7,7 %
Krást v malém obchodě	45,0 %	5,3 %

Zpracováno podle: Eide (1994, str.17)

Eide (1994) zavádí takzvaného norm-guided rational offender, neboli racionálního pachatele řídicího se normami. Takový jedinec nejenže maximalizuje svůj užitek, ale je také ovlivňován společenskými normami chování. Je tedy nucen přizpůsobovat svou maximalizaci užitku svému okolí, neboli vzdávat se určitých svých potřeb kvůli normám chování. Určitý čin je tedy pro člověka žádoucí podle jeho individuálních a sociálních norem, fyzických a psychických atributů samotného činu a až nakonec podle čistého zisku. Tyto normy tedy omezují dosažitelnou množinu všech jedincových možností.

Bruno S. Frey (1997) rozšiřuje koncept racionálního jedince, který má kromě obvyklé vnější motivace⁵⁷ (například peníze za odvedenou práci) ještě tzv. vnitřní motivaci⁵⁸. Tato vnitřní motivace pak způsobuje, že lidé vykonávají mnoho aktivit, které jim nepřinášejí přímo nějaký zisk: sbírají známky, luští křížovky, lezou po horách atd. Z tohoto konceptu se dá vyvozovat, že lidé se mohou chovat podle společenských norem, protože je to pro ně příjemné, zvyšuje to jejich užitek. Na druhou stranu je pro ně porušení těchto norem nepříjemné, užitek snižující. Tzv. teorie expresivní racionality říká přímo, že lidé se chovají racionálně, neboť svými činy dokazují ostatním, že jsou cenní a mají koncepci. Proto může následování norem zvyšovat hodnotu člověka v očích ostatních a působit tak i na jeho užitek.

⁵⁷ Z anglického extrinsic motivation.

⁵⁸ Z anglického intrinsic motivation. Sám Bruno S. Frey (1997) podotýká, že tato vnitřní motivace je velmi podstatná pro všechny ekonomické aktivity.

Výše zmíněná vnitřní motivace pak způsobuje tzv. skryté náklady odměny (the hidden cost of reward), kdy například vyšší ohodnocení člověka může způsobit pokles jeho produktivity. Je to způsobeno tím, že pokud se pokusíme nějakým způsobem odměňovat člověka za aktivitu, kterou koná díky jeho vnitřní motivaci, pak může tato odměna tuto motivaci vytlačit.⁵⁹ Z psychologického pohledu se dá tento fakt stručně vysvětlit tím, že člověk předá odpovědnost za své rozhodování někomu jinému. Dále se člověku, který určitou aktivitu provozuje bez odměny, jejím odměněním dává najevo, že výše postavený člověk o této dobrovolnosti neví a neoceňuje ji. Společně se znemožněním dávat najevo ostatním lidem, že mám tuto vnitřní motivaci, dochází k jejímu vytěsnění.

Koncepce vnitřní motivace je také uznávaným konceptem v psychologii a sociologii a obzvláště teorie skrytých nákladů odměny může mít významné aplikace v oblasti kriminálního chování a chování se podle norem obecně. Bruno S. Frey (1997) dále odkazuje na práce Grasmicka a Bursika (1990), kteří do klasických modelů maximalizujících očekávaný užitek zavedli prvky vnitřní motivace. Autoři tvrdí, že je to především odpor k porušení vlastní vnitřní motivace, co lidi odrazuje od kriminality.

Dle teorie skrytých nákladů odměny je dokonce možné, že formální sankce za porušení zákona mohou vytlačit z lidí jejich vnitřní motivaci zákony dodržovat. Tedy snaha lidí odrazovat od zločinu pomocí sankcí může mít nulový, či dokonce opačný efekt než bylo původně zamýšleno. Abych tento proces trochu přiblížil, představme si, že v městské hromadné dopravě nebude žádná kontrola, zda má cestující platný jízdní doklad. Přesto věřím tomu, že by se našli lidé, kteří by si jízdenky kupovali. A bylo by nesmírně zajímavé zjistit, o kolik by klesl počet prodávaných lístků.

Rád bych k těmto aspektům teorie racionálního chování přistoupil přes tzv. psychické náklady, tedy jakékoliv aspekty dané akce, které nemají přímo monetární formu. Tento přístup v sobě totiž zahrnuje všechny rozšiřující koncepce racionálního jedince. Eide (1994) říká, že množina jedincových možností je omezena normami. To je ale to samé, pokud mají některé alternativy příliš vysoké psychické náklady a nejsou tedy prakticky pro člověka uskutečnitelné. Také koncepci vnitřních motivací lze úspěšně převést do teorie racionální

⁵⁹ Například pokud začne otec platit svému dítěti za to, že poseká každý týden zahradu, může se stát, že dítě začne odmítat konat zadarmo jakoukoliv jinou práci v domácnosti. Detaily ohledně teorie skrytých nákladů odměny lze nalézt v Bruno S. Frey (1997).

volby tím, že řekneme, že některé aktivity jsou prostě pro lidi příjemné a konají je proto, protože jim přinášejí užitek. Čistě teoreticky tedy můžeme ke kompletnímu lidskému chování přistupovat z hlediska racionální volby. Jednotlivé aspekty lidského chování je samozřejmě nadlidsky obtížné zachytit (Jak popsat jedincův užitek ze sbírání známek?), ovšem jako teoretická koncepce je podle mne tento přístup funkční. A přestože empirická analýza psychických nákladů je velmi obtížným úkolem, lze mnoho poznat o chování člověka jejich pouhou teoretickou analýzou.

Psychické náklady páchaní zločinu

Za prvé již samotné páchaní zločinu může být pro člověka nepříjemné. Pokud tomu tak je, jedincovi se úměrně snižuje samotný zisk ze zločinu. U někoho může být nepříjemný pocit ze špatného skutku tak silný, že převyší hmotný zisk z něj a zločinu tak zabrání. Například Gordon (1987) a Cho, Linn, Nakibullah (1996) se zabývali modely daňových úniků zahrnujících vliv morálky a psychických nákladů. Empirií bylo totiž zjištěno, že někteří lidé se placení daní nikdy nevyhýbají, i když by to pro ně bylo velmi výhodné. Jinými slovy, pravděpodobnost přistižení a potrestání je velmi malá, potencionální zisk nezanedbatelný. Gordon (1987) proto zavádí užitkovou funkci $u = u(C, H)$, kde C reprezentuje spotřebu a H reprezentuje „počestnost“, závislou na výšce daní, jejichž zaplacení se jedinec vyhne. Užitková funkce je pak rostoucí v obou těchto veličinách.

Cho, Linn, Nakibullah (1996) pak pracují s veličinou ϵ , reprezentující psychické náklady podvádění při placení daní. Autoři předpokládají, že ϵ je veličina rozdělená mezi 0 a nekonečnem distribuční funkcí $g(\epsilon)$. Velikost ϵ pak odečítají od jedincova užítku při modelování daňových úniků. A ukázalo se, že právě zavedení takovýchto funkcí psychických nákladů⁶⁰ do standardních modelů daňových úniků dokáže objasnit fakt, proč někteří lidé platí všechny daně, i když by pro ně bylo výhodnější tak nečinit.

Dále třeba vraždy by většina lidí nebyla schopna, ani kdyby si byli jisti, že nebudou potrestáni. Také zde jsou psychické náklady takového zločinu přímo prohibitivní povahy. Prakticky se dá říci, že čím těžší a společensky závažnější zločin, tím jsou tyto náklady vyšší.

⁶⁰ Tyto náklady nejsou nijak závislé na tom, jestli je člověk přistižen či není.

Pochopit pravou podstatu těchto nákladů není jednoduché. Můžeme k nim přistupovat tak, že předpokládáme, že pro jedince s aversním přístupem k riziku je páchaní zločinu nepříjemným aktem. Na druhou stranu se může stát příjemným člověku, který riziko vyhledá, kdy právě tyto náklady mohou být užitek přinášející.

Lidé mají totiž v sobě zakódován jakýsi smysl pro spravedlnost a její porušování neváhají potrestat. Viz. například Kahneman (2003), který zmiňuje experimenty, ve kterých velká část lidí obětovala nezanedbatelnou částku jen pro to, aby potrestali jiného neznámého člověka, který se vůči nim nezachoval správně⁶¹. Stejně tak v těchto experimentech lidé měli tendence trestat i špatné jednání jednoho naprosto cizího člověka vůči jinému.

Otázky svědomí nejsou řečí ekonomie lehce popsatelné. Dle mého názoru se všechny neformální normy lidského chování vyvinuly evolučně. Je to díky tomu, že během lidského vývoje byla evolucí zvýhodněna ta společnost, v kterých lidé mezi sebou dodržovali majetková a další práva. Díky tomu jsou v lidech tyto normy chování zakódovány, přestože lidé nemají racionálně žádný důvod se podle nich chovat. Nikdo z nás totiž nedokáže odpovědět na otázku, proč je špatné krást a proč by měl z takového činu špatný pocit. Možná že je v těchto oblastech lidského jednání potřeba zavést nejenom racionální chování jednotlivce, ale racionální chování celé společnosti. Potom může být chování jedince z jeho pohledu iracionální, ale z pohledu celé společnosti může být neoptimálnější.

Pro analýzu psychických nákladů zločinu ovšem stačí předpokládat, že samotný akt zločinu je pro většinu lidí nepříjemný a snižuje jejich užitek. Tento fakt tedy předpokládám v celém dalším textu.

Psychické náklady přistižení a potrestání

Za druhé se psychické náklady silně projevují u výsledného efektu potrestání. Trest za kriminální čin je tvořen jednak samotným fyzickým potrestáním-pokutou, vězením či podmínkou, dále pak psychicky-morální složkou. Pro někoho může být morální zostuzení při přistižení velmi podstatné, u někoho zanedbatelné. Ovšem těžko popřít tvrzení, že většině lidí je přistižení u trestného činu nepříjemné. Mlčoch (2006) například uvádí, že v průběhu

⁶¹ V těchto experimentech obecně jeden člověk rozdělí mezi sebe a někoho jiného určitou částku a je na druhém, zda bude tuto volbu akceptovat. Pokud tak neučiní, nikdo nic nezíská. Klasický racionální člověk by bral jakkoliv vysokou částku, neboť cokoliv je lepší než nic. Jenomže lidé se chovají jinak a mají smysl pro spravedlnost. Proto mnoho lidí odmítlo malou částku, neboť se jim zdála nespravedlivá a raději druhého člověka potrestali.

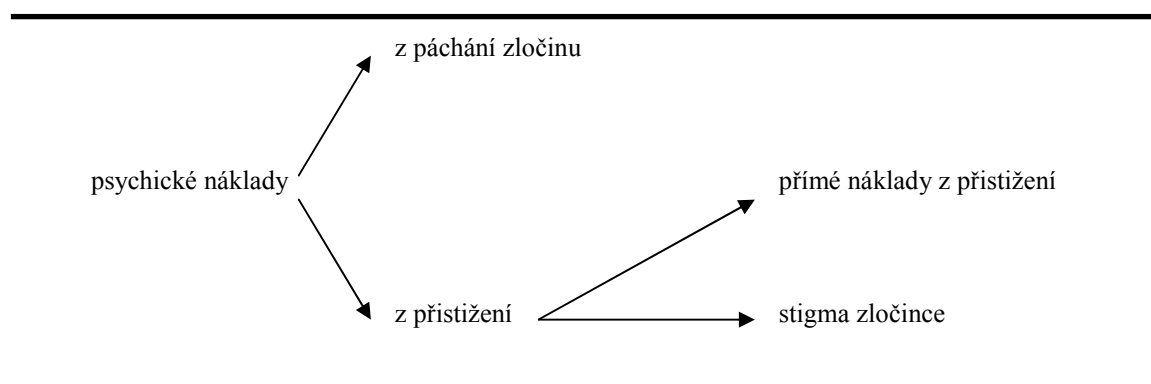
procesu české transformace byl pokles reputace při spáchání zločinu málo vnímán okolím. To vedlo k častějšímu porušování zákona a k demoralizujícím vlivům na společnost. Můžeme tedy tento fakt interpretovat jako pokles psychických nákladů trestu.

Obecně pak můžeme náklady přistižení rozdělit na přímé psychické náklady a na náklady poklesu společenského statusu, neboli na efekt stigmatu kriminálního. Člověku, který se v očích ostatních stane zločincem, se významnou měrou překrouť společenské vztahy. Může ztratit některé přátele či rodinu, může přijít o zaměstnání, novou práci bude hledat obtížněji. Stane se méně důvěryhodnou osobou a určité ekonomické vztahy s ostatními pro něj budou obtížnější. Zde se pak ovšem jedná o přímý ekonomický dopad na jedincovo nynější či hlavně budoucí bohatství.

Z dosavadní analýzy vyplývá jeden velmi důležitý fakt, a to že velká část psychických nákladů zločinu není tvořena přímo jedincem, jako spíše společností v jaké žije. V určitých společnostech jsou psychické náklady zločinu velmi vysoké a případný pokles společenského statusu při přistižení velmi podstatný. Jedná se zejména o menší, více sociálně provázané komunity s pevnými morálními zásadami, nebo o společnosti s pevnými tradicemi či s velkým vlivem náboženství. Naopak v některých společnostech, například v ghettech, ve velkoměstech či přímo ve zločineckých spolecích mohou být tyto náklady zanedbatelné, nebo dokonce užitek přinášející. Zločin se totiž může stát zcela běžnou aktivitou, srovnatelnou s jakýmkoliv jiným způsobem obživy. Úspěchy v něm pak mohou být glorifikovány stejně tak, jako úspěchy dosažené například v legální práci.

Díky tomu, že důležitý prvek lidského chování je ovlivňován chováním ostatních lidí docházíme k zajímavým závěrům a výsledkům, o kterých se zmíním dále. Pro lepší orientaci přikládám schéma psychických nákladů zločinu.

Schéma struktury psychických nákladů zločinu

7.2 Modifikovaný Beckerův model

Nyní bych rád načrtl modifikaci původního Beckerova modelu, s důrazem na psychické náklady. Jak říká Mlčoch (2006, str. 75), jestliže nefunguje instrumentální racionalita, konsekvencialismus a utilitarismus v popisu chování zločince, není to pro teoretického ekonoma důvodem k rezignaci. Musí pouze rozšířit své paradigma o další proměnnou, morálku ekonomického člověka.

Vybral jsem si tento model pro to, že je vcelku jednoduchý a zabývá se jak rozhodováním jednotlivce, tak minimalizací škod zločinu z pohledu celé společnosti. Hlavní odlišnost spočívá ve faktu, že náklady a výnosy ze zločinu rozdělím na jejich fyzické a psychické složky:

$$Y_j = Y_f + Y_p \qquad f_j = f_f + f_p$$

Y_f = fyzický zisk ze zločinu (všechen zisk z něj převedený na monetární ekvivalent)

Y_p = psychické náklady páchaní zločinu (monetární ekvivalent), předpokládáme $Y_p < 0$ ⁶²

f_f = fyzický trest ze zločinu (monetární ekvivalent trestu), $f_f > 0$

f_p = psychický trest ze zločinu (monetární ekvivalent trestu), $f_p \geq 0$ ⁶³

Jedinec tedy maximalizuje:

$$E(U) = p_j U_j(Y_f + Y_p - f_f - f_p) + (1-p) U_j(Y_f + Y_p)$$

První odlišností od Beckerova modelu je, že jedincovi se snižuje očekávaný užitek ze zločinu i poklesem celkového zisku z něj. To je způsobeno záporností výrazu Y_p , jehož dostatečná výše může dokonce ze zločinu učinit alternativu se záporným užitekem. Dále ovšem předpokládáme $Y_f + Y_p > 0$.

Derivací podle p, f_f, f_p obdržíme⁶⁴:

$$\frac{\partial E(U)}{\partial p_j} = U_j(Y_f + Y_p - f_f - f_p) - U_j(Y_f + Y_p) < 0$$

⁶² Pro člověka je tedy nepříjemné zločin páchat, to by mělo platit u normálně socializovaného jedince. O tom, že u některých lidí může být tento výraz pozitivní se zmíním dále.

⁶³ Toto opět přirozené předpokládat, o případných výjimkách se zmíním dále.

⁶⁴ Dokud je mezní užitek z důchodu pozitivní.

$$\frac{\partial E(U)}{\partial f_f} = -p_j U_j'(Y_f + Y_p - f_f - f_p) < 0 \quad \frac{\partial E(U)}{\partial f_p} = -p_j U_j'(Y_f + Y_p - f_f - f_p) < 0$$

Může se samozřejmě stát, že $Y_p > 0$ a $f_p \leq 0$ a tedy jedinec má pozitivní užitek ze samotného aktu zločinu, či z případného přistižení. Například u tzv. neurotického pachatele (viz. kapitola o typologii zločinců), nebo u lidí, kteří se často pohybují mezi zločinci a aktem zločinu nabývají pocitu sebeuspokojení či vyšší reputace v očích ostatních. Tyto výjimky ovšem model nijak nenarušují, neboť i u těchto lidí je možné tyto náklady zvyšovat. Navíc jich pravděpodobně bude ve společnosti menšina a agregováním se jejich vliv ztratí.

Modifikujeme tedy celospolečenskou nabídku zločinu na tvar:

$$O = O(p, f_f, f_p, u)$$

Nyní minimalizujeme funkci ztrát společnosti zahrnující psychické náklady:

$$L^* = D(O) + C(p, O) + (b_f f_f + b_p f_p) p O$$

$$O = O(p, f_f, f_p, u)$$

K této minimalizaci můžeme přistupovat dvěma způsoby, podle pohledu na psychický trest f_p . Za prvé můžeme tento trest brát stejně jako v originálním Beckerově modelu, tedy jako veličinu, kterou dokážeme řídit. Společnost si tedy může zvolit jeho výši, stejně jako u f_f . Nakolik dokáže společnost ovlivňovat psychické náklady zločinu je ovšem otázka. Investice do morálky lidí jsou zcela jistě možné, ať už pomocí kulturních vlivů, vzdělání či náboženství. Ovšem vliv těchto investic se samozřejmě projeví mnohem déle než vliv okamžitého zvýšení fyzických trestů. Předpokládejme tedy, že společnost dokáže ovlivňovat výši psychických nákladů zločinu. Pokud by toto možné nebylo, pak by psychické náklady byly u každého zločince konstantou a došli bychom k původnímu Beckerově modelu.

Zapišeme nyní celkové náklady společnosti na trestání zločinců jako:

$$f' = b_f f_f + b_p f_p$$

Samotný psychický trest nezpůsobuje společnosti žádné náklady, také jí ovšem nic nepřináší. Budeme ale předpokládat, že investice do morálky a zvyšování f_p společnost něco stojí. A tedy $b_p > 0$.

$$\text{Opět předpokládáme } \frac{\partial L^*}{\partial D} > 0, \frac{\partial L^*}{\partial C} > 0, \frac{\partial L^*}{\partial b_f f_f} > 0, \frac{\partial L^*}{\partial b_p f_p} > 0$$

Máme tedy funkci ztrát společnosti zahrnující psychické náklady L^* , a tu můžeme ovlivňovat přes p, f_p, f_f . Zvýšení všech tří proměnných způsobí pokles $O(p, f_f, f_p, u)$ a tedy i pokles L^* .

Jenomže nárůst p způsobí zvýšení C a nárůsty f_p, f_f zvýšení výrazu $(b_f f_f + b_p f_p)pO$.

Pro přehlednost označíme:

$$O_{ff} = \partial O / \partial f_f$$

$$O_{fp} = \partial O / \partial f_p$$

Derivujeme tedy L^* podle jednotlivých proměnných:

$$\frac{\partial L^*}{\partial f_f} = D' O_{ff} + C' O_{ff} + (b_f f_f + b_p f_p) p O_{ff} + b_f p O = 0$$

$$\frac{\partial L^*}{\partial f_p} = D' O_{fp} + C' O_{fp} + (b_f f_f + b_p f_p) p O_{fp} + b_p p O = 0$$

$$\frac{\partial L^*}{\partial p} = D' O_p + C' O_p + C_p + (b_f f_f + b_p f_p) p O_p + (b_f f_f + b_p f_p) O = 0$$

$$\text{Nyní ověříme podmínky druhého řádu, tedy } \frac{\partial^2 L^*}{\partial^2 f_f} > 0 ; \frac{\partial^2 L^*}{\partial^2 p} > 0 ; \frac{\partial^2 L^*}{\partial^2 f_p} > 0$$

Uvedu zde důkaz jen pro f_f , pro f_p a p by se provedl obdobně. Opět předpokládáme $D''+C'' > 0$, konstantní elasticity O vzhledem k f_f, f_p a p , $D'+C' > 0$, $b_p, b_f > 0$.

První derivaci můžeme zapsat jako:

$$\frac{\partial L^*}{\partial f_f} = (D'+C') O_{ff} + (b_f f_f + b_p f_p) p (1 - E_{ff}) O_{ff} - b_p f_p p \frac{O}{f_f} = 0$$

$$E_{ff} = - \frac{O / f_f}{\partial O / \partial f_f}$$

Přepíšeme na tvar:

$$\frac{\partial L^*}{\partial f_f} = O_{ff} (D'+C'+(b_f f_f + b_p f_p) p(1 - E_{ff}) + b_p f_p E_{ff}) = 0$$

Pokud se $O_{ff} \neq 0$, pak $D'+C'+(b_f f_f + b_p f_p) p(1 - E_{ff}) + b_p f_p E_{ff} = 0$.

$E_{ff} > 0$, $b_f > 0$, $b_p > 0$, $D'+C' > 0$, E_{ff} je konstantní, $O_{ff} < 0$ a $E_{ff} > 1$. Máme tedy:

$$\frac{\partial^2 L^*}{\partial^2 f_f} = O_{ff} (D''O_{ff} + C''O_{ff} + pb_f(1 - E_{ff})) = (O_{ff})^2 (D''+C'') + pb_f(1 - E_{ff})O_{ff} > 0$$

Tím jsme dokázali, že jsme skutečně našli minimum funkce L^* .

Pokud O_{ff}, O_{fp} a $O_p \neq 0$, můžeme první derivace opět vydělit O_{ff}, O_{fp} respektive O_p a po přeskupení obdržíme:

$$D'+C' = -b_p f_p p - b_f f_f p(1 - 1/\varepsilon_{ff}) \quad \varepsilon_{ff} = -\frac{\partial O / \partial f_f}{O / f_f}$$

$$D'+C' = -b_f f_f p - b_p f_p p(1 - 1/\varepsilon_{fp}) \quad \varepsilon_{fp} = -\frac{\partial O / \partial f_p}{O / f_p}$$

$$D'+C'+C_p / O_p = -(b_f f_f + b_p f_p) p(1 - 1/\varepsilon_p) \quad \varepsilon_p = -\frac{\partial O / \partial p}{O / p}$$

Vidíme, že výrazy nalevo jsou opět mezní náklady zvýšení počtu zločinů, tedy funkce O , s poklesem f_f, f_p případně p . Výrazy napravo naopak představují mezní příjmy. Ztráty společnosti ze zločinu jsou pak minimalizovány, pokud se všechny $MC = MR$. Aby společnost dosáhla nejoptimálnějšího potlačení zločinu, je nutné, aby investovala i do zvyšování psychických trestů, o čemž pojednám dále.

Dále by bylo možné vzít i Y_p (psychické náklady páchaní zločinu) jako veličinu, kterou dokáže společnost určitým způsobem řídit. Zvyšování její absolutní hodnoty by tedy opět zločin potlačovalo.

8.1 Racionální pachatel v kontextu sociálních věd

Jak jsem zmínil výše, abychom pochopili skutečnou podstatu kriminálního chování člověka, je třeba k této analýze přistupovat z vícero proudů společenských věd. Přestože se tato práce věnuje především pohledu ekonomie, nelze u analýzy kriminálního chování nezmínit alespoň nějaké poznatky z psychologie a sociologie. Zvláště přínosné může být, pokud srovnáme koncept zločince jako racionálně jednajícího jedince s pohledem sociologie a psychologie. Je totiž možné, že často tyto vědy říkají to samé, jen pouze jiným jazykem. Je-li takovéto převádění pojmů z jedné vědy do druhé korektní je samozřejmě otázka. Na druhou stranu pokud se tyto vědy zabývají tím samým tématem, měly by alespoň z části docházet k podobným výsledkům. A jak prohlásil W. N. Tinbergen (Eide (1994, str.44)), k analýze lidského chování by se mělo přistupovat přes čtyři stupně analýzy. Biologickou (genetickou), vývojovou (jak je jedinec socializován), situační (jak okolí jedince ovlivňuje) a adaptivní (jak jedinec reaguje na náklady a zisky z jednotlivých akcí).

8.2 Typologie zločince

V druhé polovině 19. století převažoval v kriminální psychologii tzv. strukturální přístup. Vyznačoval se snahou nalézt nějaký společný prvek, který by měla většina zločinců společný. Známou je například tzv. Lombrosova koncepce, která se pokoušela určit zločince podle jeho fyzické podoby-tvaru lebky, postavy atd. Čírtková (1998) říká, že tyto koncepce jsou již dnes překonány a nepodařilo se zjistit nápadné změny struktury a dynamiky osobnosti, které by byly příznačné výlučně pro osobu pachatele. Dále k tomu dodává, že přesto existují výzkumy, které potvrzují vyšší pravděpodobnost kolize určitého zločince se zákonem právě v důsledku vysoce rizikové kombinace zcela určitých vlastností. Jedná se především o sníženou úzkostnost (směle se pouští do nových a neznámých aktivit), zvýšenou impulsivnost a nezávislost na odměně. Čírtková (1998) ovšem dodává, že riziková je v tomto případě pouze úplná trojkombinace těchto tří vlastností.

Pokud se pokusíme tento poznatek kriminální psychologie aplikovat na racionálně se chovajícího jedince, můžeme si snadno za sníženou úzkostnost dosadit pozitivní vztah k riziku⁶⁵. Tomu například odpovídá výsledek Beckerova modelu, že zločinci jsou obecně spíše riziko preferující. Za impulsivnost můžeme dosadit vysokou míru diskontování času,

⁶⁵ A nemusí se jednat přímo o člověka riziko vyhledávajícího, jako spíše o člověka k riziku méně aversního.

tedy nižší náklady potrestání. Jen s nezávislostí na odměně si ekonomie neví rady, neboť právě odměna je pro ekonoma to, co člověka přiměje spáchat trestný čin. Avšak pokud člověk páchá zločin bez ohledu na odměnu, pak ho páchá z nějakého jiného důvodu, neboť i kriminální psychologie má jako jednu z hlavních tezí fakt, že každé chování člověka je ze zásady motivováno. Odměnou pak může být například vzrušení ze zločinu.

Forenzní typologie rozděluje zločince na několik skupin.⁶⁶ Za prvé tzv. socializovaný typ, který lze nejlépe charakterizovat jako „normální člověk, který se epizodicky ocitne za hranou zákona“. Má typické reakce jako smutek, špatné svědomí a pro okolí má jeho čin pochopitelnou motivaci. U něj se dá přepokládat typické rozlišení nákladů a výnosů, stejně tak psychické náklady zločinu a trestu u něj budou hrát podstatnou roli. Je logické, že výsledky teorie racionální volby jsou nejlépe aplikovatelné právě na tento typ, neboť bude mít očekávanou reakci na změnu nějaké veličiny, například zvýšení trestu. Stejně tak například tzv. zločiny bílých límečků budou bez pochyby páchat především lidé z této kategorie.

Druhým typem je tzv. neurotický typ, tedy jedinec, trpící nějakou neurotickou poruchou osobnosti, která příznačným způsobem vchází i do jeho kriminálního chování. U něj je středem kriminálního aktu zločin samotný, nejde mu ani tak o nějaký zisk, spíše například o vzrušení či dokonce o přistižení a následnou ventilaci úzkosti⁶⁷. Jeho reakce tedy nejsou typické a uspořádání preferencí může být přímo v rozporu s ostatními lidmi. Riziko z přistižení může vnímat jako užitek přinášející a potenciální zisk je pro něj zanedbatelný. Zde již dochází k netradičnímu pojetí nákladů a zisků, kdy zločin nemá za cíl přímo obohacení (přesto je ovšem činem zvyšujícím užitek). Přesto se dá předpokládat, že ke svému činu zvolí nějaký akt menší společenské nebezpečnosti, a tedy i s menším trestem.

Třetím typem je tzv. psychopatický typ. Vyznačuje se výraznou osobností s nápadným chováním. Je u něj časté odmítání společenských norem, způsobené deviantní socializací (vyrůstá v okolí, které uznává vlastní-netypické normy chování). U něj jsou tedy hlavně psychické náklady zločinu a trestu velmi sníženy (klasické normy lidského chování u něj nefungují) a má tedy předpoklady pro trvalou kriminální činnost. Různé výzkumy se shodují, že v rámci kriminální populace je opakovaně shledáváno velké zastoupení psychopatů, kdy

⁶⁶ Viz. Čírtková (1998).

⁶⁷ Zločin jím páchaný má většinou chaotický rukopis, jedná se například o kleptomany nebo případy, kdy se jedinec prostituje, přestože má dostatečný příjem.

spodní hranici tvoří 30 % (Čírtková (1998, str. 73). Pokud tedy vyloučíme možnost změny psychických nákladů pomocí resocializace a vlivu okolí, pak je represivní systém jedinou možností, jak potlačovat zločin páchaný těmito jedinci

Čtvrtým forezním typem je mentálně nedostačivý typ, který se většinou vyznačuje nízkou inteligencí, primitivní osobností, nepromyšleným a přímočarým zločinem. Posledním je pak tzv. psychotický typ, což je člověk trpící nejtěžší formou duševního onemocnění.⁶⁸ Jeho činy jsou většinou násilné, nesrozumitelné až bizarní povahy. Nakolik je koncept racionálního pachatele či dokonce koncept racionálně jednajícího člověka uplatitelný na tyto dva typy je obtížné říci. U psychicky nemocného člověka se těžko dá mluvit o racionálním chování a u mentálně nedostačivého typu je zas otázkou, nakolik je schopen racionální kalkulace a vstřebávání všech podstatných informací.

Jak vidíme, tak i takto stručný pohled ze strany psychologie ukazuje jisté nedostatky přístupu ekonomie ke kriminalitě. Například u duševně nemocných či neurotických jedinců je motivace ke zločinu pro ekonoma nepochopitelná či těžko popsatelná. Na druhou stranu je kalkulace nákladů a zisků možná u socializovaného a psychopatického typu pachatele. Proto ekonomie dokáže vysvětlit jen část lidského kriminálního chování a její výsledky nelze aplikovat univerzálně na celou lidskou společnost.

8.3 Sociostrukturální teorie

Teorie sociální dezorganizace

Lidská společnost by měla být standardně ve stavu tzv. sociální organizace, kdy všichni její členové akceptují stejná pravidla a mají zájem na jejich setrvání. Mezi lidmi fungují řádné způsoby interakce, formální a neformální kontrolní struktury. Ve společnosti může ale dojít porušení tohoto stavu, tzv. sociální dezorganizaci, kdy jsou narušeny kontrolní struktury, dochází k hodnotové dezorientaci a úpadku interpersonálních kontaktů. Řídká sociální síť pak vede ke zvýšené anonymitě a zvýšení sociálně deviantního chování. V konceptu racionálního pachatele pak vyšší anonymita znamená samozřejmě nižší pravděpodobnost potrestání a tedy zvýšení zločinu. Také řídká sociální síť znamená snížení psychických nákladů zločinu.

⁶⁸ Je ovšem podstatné, že výše zmíněné duševní poruchy se přirozeně vyskytují v celé společnosti a rozhodně nejsou rozhodujícím faktorem toho, že se člověk dopustí trestného činu.

Teorie anomie

Tato teorie říká, že v době velkých sociálních změn se ve společnosti otrásají tradiční hodnoty. Díky tomu, že chvíli trvá, než vzniknou nové normy chování, vzniká hodnotové vakuum, které vede ke zvýšení zločinnosti. Jedna z interpretací⁶⁹ teorie anomie říká, že je podstatný rozdíl mezi oficiálně proklamovanými společenskými cíly a cestami k jejich dosažení. V dnešní společnosti je lidským cílem především blahobyt, neboli monetární úspěšnost. Toho by měl člověk dosáhnout vzděláním a tvrdou poctivou prací. Jenomže obzvláště u chudších vrstev je tento způsob dosažení blahobytu nemožný, zablokovaný. Teorie anomie pak říká, že si tito lidé zvolí jinou cestu k dosažení svých cílů, cestu zločinu. Ekonomie kriminality ovšem za jeden z klíčových původů zločinu považuje právě nedostatek legálních příležitostí. Neboli to, že zločin přináší jedinci vyšší příjem než poctivá práce.

8.4 Socioprocesuální teorie

Tyto teorie se posouvají od sociologických pozic blíže k psychologickým, kladou důraz na proces učení se a na faktory a okolnosti přenosu sociálních norem z vnějšího prostředí do kriminálního jednání jednotlivce. Je pro ně tedy podstatné, že člověk je ovlivňován svým blízkým a vzdálenějším okolím.

Jedná se zejména o kognitivní teorii sociálního učení, kdy se v procesu socializace člověk setkává s posilováním kriminálních vzorců a osvojí si tak kriminální chování. Tento člověk pak často své zločiny bagatelizuje, a často si je ospravedlňuje díky pozitivním reakcím jeho okolí. To je přesně ten případ racionálního pachatele, který má díky svému kriminálnímu okolí nulové, či dokonce užitek přinášející psychické náklady zločinu.

Další teorií je tzv. teorie labellingu (etiketování), kdy jedinec po prvním zločinu získá stigma kriminálního. Díky němu je ve společnosti diskriminován a lidé k němu přistupují jinak, jako ke zločinci. Tento člověk se tomuto tlaku z okolí postupně přizpůsobuje a dává se na dráhu zločinu. A zde je opět nutno připomenout výsledek konceptu racionálního pachatele, že nedostatek legálních příležitostí je jedním z hlavních původů zločinu. Navíc i teorie tzv. “self-fulfilling prophecies“ říká přesně to, že i pouhé názory o někom, že je zločinec, z něj nakonec zločince mohou reálně udělat.

⁶⁹ Je myšlena interpretace R.K. Mertova (1968), podle Čírtkové (1988).

K dalším směrům socioprocesuálních teorií pak patří například teorie kontroly, teorie životní cesty, či teorie kulturního konfliktu. Samostatnou kapitolu pak tvoří tzv. viktimologicky orientované teorie, které zkoumají zločin na základě pravděpodobnosti výskytu tří faktorů: zločince připraveného ke spáchání kriminálního činu, potenciální oběti a absence strážce zákona.

8.5 Shrnutí

Přes rozdílné přístupy psychologie a sociologie lze vidět, že tyto vědy občas docházejí k poznatkům, které jsou v souladu s konceptem zločince jako racionálně jednajícího člověka. Zejména pokud zdůrazníme v ekonomii kriminality často opomíjený vliv psychických nákladů a výnosů ze zločinu. Samozřejmě, že takovéto propojení všech tří společenských věd vyžaduje mnohem důkladnější zkoumání. Ale i prvotní pohled na racionálního pachatele očima sociologie a psychologie odhalí v určitých oblastech nečekaně shodné výsledky, i když různě pojmenované a rozebrané. Je proto podstatné, aby se tyto tři vědy snažily pracovat na funkční teorii lidského chování společně, neboť v každé z nich jsou obsaženy důležité poznatky.

9.1 Aplikace teorie racionálního pachatele na boj proti kriminalitě

Nyní bych rád stručně uvedl, co vyplývá z teorie racionálního pachatele pro boj společnosti proti kriminalitě. Nejdůležitějším výsledkem je, že tresty a represivní systém do jisté míry fungují. To znamená, že ve společnosti jsou lidé, u kterých funguje racionální kalkulace, a zvyšování trestů u nich tedy snižuje tendence ke kriminálnímu chování. Na druhou stranu to ale neznamená, že se tak chovají všichni. Empirické studie totiž mohou funkčnost trestu potvrzovat jen na základě této racionálně se chovající skupiny.

Vyšší vliv na potlačení kriminality má pak pravděpodobnost potrestání, vyšší tresty pak kriminalitu snižují, ovšem méně efektivně než pravděpodobnost potrestání. Obzvláště u trestu uvěznění pak může společnost narazit na hladinu, kdy již dodatečné zvýšení trestu nebude efektivní. Je tomu tak díky omezené schopnosti lidí dívat se daleko do budoucnosti a také díky diskontování času, kdy například rozdíl mezi dvacetiletým a jednadvacetiletým trestem již člověk nijak výrazně nevnímá. Zvyšování trestů je samozřejmě doprovázeno řadou doprovodných jevů. Například Wolpin (1978)⁷⁰ ukázal, že pokud existuje trest smrti, tak jedna exekuce zabráni v průměru čtyřem vraždám. Jenomže zavedení trestu smrti je doprovázeno

⁷⁰ Citováno dle Veljanovski (2006).

například možností odsouzení nevinného, exekuce jsou v průměru dražší než doživotní vězení atd. Je tedy nutné brát v potaz také společenské náklady trestání zločinců. Je nutno pokusit se dosáhnout minimálních společenských ztrát ze zločinu, obdobně jako v Beckerově modelu.

Dalším, i když částečně rozporuplným, výsledkem konceptu racionálního pachatele je, že mnoho lidí se dá na dráhu zločinu díky omezeným příležitostem v legální sféře. Proto by se stát měl snažit o odstranění diskriminačních a rasových předsudků a například nějakým způsobem podporovat zaměstnávání vězňů.

10.1 Optimální hladina kriminality

V Beckerově modelu jsme našli optimální hladinu kriminality ve společnosti. Tato hladina zřejmě není nulová, neboť potlačování zločinu něco stojí. Navíc se jedná o rovnováhu, do které společnost nesměruje automaticky, ale musí být dosažena optimální volbou parametrů represivního systému. Je proto otázkou, zda se ve většině států společnost v takovéto rovnováze nachází. Zjistit totiž alespoň přibližné parametry funkce společenských nákladů kriminality L není jednoduchý úkol. Navíc se mohou tyto parametry v čase měnit, neboť jsou vystaveny řadě exogenních vlivů, jakými jsou například celospolečenské změny.

Společnost se totiž může nacházet ve dvou nerovnovážných stavech. V jednom je zločin potlačován nedostatečně, v druhém je naopak represivní systém příliš finančně náročný a společnost by se měla naučit žít s vyšší kriminalitou. A přestože nedokážeme optimální hladinu kriminality určit, je nutné, aby při změně politiky v oblasti zločinu docházelo ke změnám rovnováhy se přibližujícím a ne naopak.

Například Libor Dušek se ve své práci *Crime, Deterrence and Democracy (2005)* zabývá analýzou zločinu v České republice po revoluci v roce 1989, kdy se značně snížila pravděpodobnost potrestání za spáchaný zločin. Bylo tomu tak díky nárůstu práv zadržených a obviněných lidí, což mělo nezamýšlený efekt ve formě ztížení policejní práce. Stejně tak se mírně snížily tresty, například byl zrušen trest smrti. Na druhou stranu významně vzrostla kriminalita.⁷¹ Dalo by se tedy říci, že se společnost dále odchýlila od rovnováhy směrem k nedostatečné represii. Doba po revoluci byla ale velmi složitá a roli při zvýšení kriminality

⁷¹ Na druhou stranu mohou být takto velké změny důležitým zdrojem dat pro empirické testování modelů racionálního kriminálního chování. Například Dušek ve výše zmíněné práci testoval, zda byl tento nárůst zločinu způsoben poklesem trestů. Dušek našel signifikantní statistický efekt poklesu trestů na krádeže, úmyslné ublížení na zdraví a v menší míře na zanedbání povinné výživy.

hrály i jiné faktory, například lepší prodejnost kradeného zboží, možnost cestování do zahraničí, jiná struktura majetků lidí či příliv nových typů drog.

Z mé dosavadní práce ovšem vyplývá, že represivním systémem lze ovlivnit zločin jen z části a že zde jsou i jiné faktory kriminalitu ovlivňující. Velkou část těchto vlivů pak lze shrnout do psychických nákladů zločinu. Mlčoch (2006, str.75) říká, že boom právníků a konjunktura zločinu v poslední době dokazuje přítomnost tzv. zákona klesající mezní užitečnosti systému vynutitelnosti práva.

Z modifikovaného Beckerova modelu vyplývá, že $\frac{\partial^2 L^*}{\partial^2 f_f} > 0$; $\frac{\partial^2 L^*}{\partial^2 p} > 0$; $\frac{\partial^2 L^*}{\partial^2 f_p} > 0$, funkce

L^* je tedy konvexní a každé dodatečné investice do represivního systému snižují společenské ztráty ze zločinu stále méně.

Abychom tedy zločin potlačovali efektivně, je nutno nejenom nalézt optimální výši fyzických trestů a pravděpodobnosti potrestání, ale také optimální výši psychických nákladů zločinu. Tato myšlenka není nová, Mlčoch(2006) odkazuje na práce Andersona (1999) a říká, že je nutno investovat nejenom do vynutitelnosti práva a právních reforem, ale i do vzdělávacích a výchovných programů rozvíjejících etická curricula. Stejně tak Vito Tanzi podotýká, že návratnost výdajů na zvýšení morálky by mohla být vysoká.

E. Rasmusen (1996)⁷² se zabýval tzv. stigmatem kriminálního a vytvořil tzv. teorii přetížení (overload theory), kdy vysoká kriminalita způsobí pokles stigmatizujícího efektu zločinu a vede tak k dalšímu zvýšení kriminality. Jinými slovy vyšší zločin pak způsobuje jeho opětovné navyšování. Tato myšlenka byla zmíněna již Beckerem (1968)⁷³, ovšem v poněkud jiném smyslu. Zločinci totiž svým chováním tvoří externalitu pro ostatní kriminálníky, neboť svými zločiny snižují pravděpodobnost potrestání ostatních. Becker (1968) dále říká, že společenská stigmatizace propuštěného vězně je racionální reakcí okolí, jelikož takovýto člověk ještě svůj dluh vůči společnosti či oběti nesplatil. Oproti tomu lidé, kteří byli pokutováni, většinou společností nejsou tolik zavržováni, jelikož svůj dluh již splatili.

⁷² Citováno podle Mlčoch (2006).

⁷³ Becker ji formuloval jako „more crime breeds more crime“.

Samotný proces stigmatizace kriminálního je ovšem dvousečný proces. Pokud je stigma vysoké, zabraňuje spáchání zločinu, neboť člověk hledí do budoucnosti a uvědomuje si svůj případný postih. Na druhou stranu člověk, který je již jednou usvědčen a potrestán, má díky tomuto stigmatu velmi omezeny příležitosti v legální sféře a tudíž je více náchylný k recidivě. V takové společnosti by se tedy podle tohoto přístupu měla vyskytovat relativně malá, ovšem výhradně zločinem se živící recidivující menšina.

Pokud je naopak stigma zločince nízké, lidé budou páchat více trestných činů. Na druhou stranu se při potrestání nevyloučí tolik ze společnosti a mají tedy lepší podmínky pro opětovné zařazení do normálního života. V takové společnosti pak bude více jedinců, kteří třeba epizodicky spáchali zločin, ovšem skutečných tvrdých kriminálních bude menší počet.

Jak jsem již zmínil výše, psychické náklady zločinu jsou z velké části tvořeny okolím člověka. Pokud máme společnost tvořenou N jedinci, kde každý zná v průměru n lidí, můžeme si představit funkci vyjadřující psychické náklady zločinu jako:

$$f_j = I(f_1, \dots, f_n)$$

Psychické náklady zločinu jednoho člověka tedy závisí na nákladech ostatních lidí, kdy vzájemný vztah je vyjádřený funkcí I . Reálná podoba takovéto funkce bude ovšem velmi složitá. Velmi zjednodušeně můžeme předpokládat, že psychické náklady zločinu jsou u jednotlivce tím vyšší, čím jsou vyšší tyto náklady u lidí v jeho okolí. Tedy že $\partial I / \partial f_i > 0$ pro $i = 1 \dots n$. Tento vztah platí u všech a vidíme, že jakmile se zvýší psychické náklady jednoho člověka, postupně se navýší u všech lidí ve společnosti.

Ormerod (2005) navrhuje modelování kriminality na základě teorie grafů, kdy kriminalitu přirovnává k nemoci, která se šíří lidským společenstvím. Lidská společnost je totiž tvořena oddělenými skupinami lidí, kdy většina lidí zná jen málo ostatních. Jen málo lidí je pak známo velkému množství. Hovoří o tzv. scale-free sítích, v kterých se například nemoci (viz. jeho přirovnání zločinu k nemoci či viru) šíří nezávisle na prvotním množství infikovaných lidí. Ormerod (2005) proto navrhuje, aby se politika vlády zaměřila na zabránění vlivu zločinců na ostatní, aby nemohli měnit jejich normy a svádět je ke zločinu.

Ormerod (2005) se dále zabývá myšlenkou nelineárních modelů, kdy po dosažení určitého kritického bodu se podíl kriminálních ve společnosti dramaticky zvýší. Proto je

možné, aby dvě společnosti, které mají téměř stejné podmínky, měli velmi rozdílnou míru kriminality. Nelineární modelování zločinu je pak relativně novým přístupem ke kriminalitě. V práci *Modelling Crime and Offending: Recent Developments in England and Wales* (2003) pracuje Marris, Ormerod a spol. se čtyřmi skupinami obyvatel. Lidé, u kterých nehrozí, že by kdy spáchali zločin, lidé ke zločinu náchylní, profesionální kriminálníci a lidé ve vězeních. Zločin pak modeluje na základě toků mezi těmito skupinami. A to je přesně ten případ, kdy jednotliví lidé ovlivňují navzájem své psychické náklady.

Jak jsem zmínil výše, represivní systém funguje, tedy alespoň u části populace. Na druhou stranu jsou lidé, či spíše lidé v určitých skupinách, kteří na podněty ve formě vyšších trestů nereagují, či reagují jen velmi málo. U nich je pak potřeba snížení tendencí ke zločinu dosáhnout jinými cestami. Nakolik je možné uměle zvýšit u lidí morálku a psychické náklady zločinu je ovšem otázkou. Z části je to jistě možné, ať už například pomocí vlivu kultury či odstraněním diskriminací a rasových segregací, které umožňují přejímání chybných norem chování. Na druhou stranu jsou tyto faktory ovlivnitelné spíše z dlouhodobého pohledu a v dnešním světě rychlých celospolečenských změn se pokus o jejich ovlivňování může ukázat jako nereálný.

11.1 Závěr

V této práci věnované ekonomii kriminality jsem nejprve podal základní charakteristiku konceptu racionálního pachatele, včetně jeho základních teoretických modelů a jejich empirických potvrzení. Přestože má tento koncept mnoho slabin, dokáže uspokojivě vysvětlit kriminální chování a charakteristiky zločinu. Na druhou stranu je potřeba koncept racionálního pachatele rozšířit a pokusit se zahrnout do jeho modelů další faktory. Pokud totiž chceme popsat veškeré lidské chování řečí ekonomie, je třeba rozšířit svoje obzory a paradigmatu o vzájemné sociální interakce lidí a dále pak i o jejich vnitřní motivace.

Nalézt pravou podstatu kriminálního chování člověka je bezesporu velmi obtížný úkol, a žádná společenská věda nedokázala doposud přijít s obecnou teorií zločinu, která by byla funkční do posledního detailu. Proto bych si v žádném případě nedovolil tvrdit, že pohled ekonoma na kriminalitu je ten jediný správný a že ostatní koncepce jsou chybné. Na druhou stranu si myslím (a doufám, že z mé práce toto vyplývá), že ekonomie dokáže vysvětlit alespoň část lidského kriminálního chování. Snažil jsem se z dostupné literatury ukázat, že jak

teoretické modely tak i empirické výzkumy potvrzují efekt represivního systému. Někteří lidé tedy nejsou vedeni ke zločinu výchovou či společností, ale potencionálním ziskem a nízkými tresty-zločin se jim jednoduše vyplatí. A právě proto lze kriminalitu ovlivňovat přes represivní systém.

Na druhou stranu kriminální chování je natolik složitou oblastí, že v jeho popisu čistý racionalismus často selhává. Do hry vstupuje nepřehledné množství faktorů, jejichž popis pomocí řeči ekonomie je nadmíru obtížný. Psychické náklady zločinu mohou pak pomoci tuto mezeru překlenout, neboť v sobě zahrnují i nemonetární parametry zločinu. Je ale třeba zkoumat zejména vznik a vzájemné interakce těchto nákladů. Dále je jistě pro studium kriminality nezbytná spolupráce všech společenských věd a nejenom prohlubování teorie v jedné z nich.

Použitá literatura a zdroje:

- 1) Becker, G. S. (1968); Crime and Punishment: An Economic Approach, The Journal of Political Economy, Vol. 76, No. 2. (Mar. – Apr., 1968), pp. 169-217.
- 2) Becker, G. S., Stigler G., J., (1974), Law Enforcement, Malfeasance, and Compensation of Enforcers, The Journal of Legal Studies, vol. 3 (January 1974)
- 3) Becker, G. S., Murphy K., M., (1988); A Theory of Rational Addiction, The Journal of Political Economy, 1988, vol. 96, no. 4
- 4) Becker, G. S. (1993); Nobel Lecture: The Economic Way of Looking at Behavior, The Journal of Political Economy, Vol. 101, No. 3 (Jun., 1993)
- 5) Čírtková, L. (1998); Kriminální psychologie, Eurounion s.r.o., Praha, 1998, ISBN: 80-85858-70-3
- 6) Dušek, L., (2005); Crime, Deterrence, and Democracy, CERGE-EI Working Paper No. 260, September 2005, ISBN 80-7344-057-1
- 7) Eide, E., Aasness, J., Skjerpen, T. (1994); Economics of Crime: Deterrence and The Rational Offender, North Holland, Oslo-Norway, 1994, ISBN: 0 444 820728
- 8) Entorf, H., Winker, P., (2001); The Economics of Crime: Investigating the Drugs-Crime Channel, Empirical Evidence from Panel Data of the German States, International Review of Law and Economics, Volume 28, Issue 1, March 2008, pp. 8-22
- 9) Frey, B., S. (1998); Not just for the money: an economic theory of personal motivation, Edward Elgar Publishing Limited, UK, ISBN: 1-85898-845-4
- 10) Gordon, J., P., F., (1987); Individual Morality and Reputation Costs as Deterrents to Tax Evasion, European Economic Review, Vol. 33, Issue 4, 1989, pp. 797-805
- 11) Horvath, R., Kolomaznikova E. (2002); Individual Decision-Making to Commit a Crime: Early Models, EconWPA: Law and Economics, n. 0210001, dostupné na <http://129.3.20.41/eps/le/papers/0210/0210001.pdf>
- 12) Cho, J., Linn, S., C., Nakibullah, A. (1996); Tax Evasion with Psychic Costs and Penalty Renegotiation, Southern Economic Journal, Vol. 63, 1996, pp.172-190
- 13) Kahneman D. (2003); A Psychological Perspective on Economics, The American Economic Review, Vol. 93, No.2, Papers and Proceedings of the One Hundred Fifteenth Annual Meeting of the American Economic Association, Washington, DC, January 3-5, 2003, pp. 162-168

- 14) Majer, J., (2005); Zločin a ekonomická racionalita (rozhovor s L. Duškem), Reflex 37/2005, dostupné na <http://www.reflex.cz/Clanek21053.html>
- 15) Marris R. et. al. (2003), Modelling Crime and Offending: Recent Developments in England and Wales, Home Office Occasional Paper No. 80, 2003, dostupné na www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/occ80modelling.pdf
- 16) Mlčoch, L. (2006), Ekonomie důvěry a společného dobra - ČR v EU: Pokus o nástin perspektivy, Karolinum, Praha, 2006, ISBN: 80-246-1188-0
- 17) Ormerod P. (2004); Crime: Economic Incentives and Social Networks, IEA Hobart Paper No. 151, 2004, dostupné na <http://ssrn.com/abstract=879716>
- 18) Schmidt, P., Witte A. D. (1984); An Economic Analysis of Crime and Justice-Theory, Methods, and Applications, Academic press inc., Orlando, Florida (USA), 1984, ISBN: 0-12-627180-1
- 19) Veljanovski, C., (2006), The Economics of Law, The Institute of Economic Affairs, London, 2006, druhé vydání, ISBN-10: 0-255-36561-6
- 20) Verdier, T., Zenou, Y. (2000); Racial beliefs, location and the causes of crime, Discussion Paper No. 2455, Centre for Economy Policy Research, London, May 2000, ISBN: 0265-80003
- 21) Český statistický úřad: Ženy a muži ČR v datech, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/1415-05>, kód dokumentu 1415-05

UNIVERSITAS CAROLINA PRAGENSIS
založena 1348

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut ekonomických studií

Opletalova 26
110 00 Praha 1
TEL: 222 112 330,305
TEL/FAX:
E-mail:
ies@mbox.fsv.cuni.cz
<http://ies.fsv.cuni.cz>

Akademický rok 2007/2008

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Student:	Milan Šilar
Obor:	Ekonomie
Konzultant:	Prof. Ing. Lubomír Mlčoch, CSc.

Garant studijního programu Vám dle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a Studijního a zkušebního řádu UK v Praze určuje následující bakalářskou práci

Předpokládaný název BP:

Ekonomie kriminality

Charakteristika tématu, současný stav poznání, případné zvláštní metody zpracování tématu:

Využití nástrojů ekonomie k objasnění chování zločinců a efektivní boj proti kriminalitě, jaké přístupy fungují a jaké ne.

Struktura BP:

- 1) 1.1 Úvod
- 1.2 Racionalita zločinu-zločin jako porušení řádu či nefunkčnost institucí
- 2) 2.1 Modely-Becker, Heineke, Ehrlich, model of time allocation a model s koluzí

- 2.2 Optimální míra represe-tresty jako fixní a variabilní náklady, přirozená míra zločinu
- 2.3 Vynutitelnost práva, klesající mezní efektivnost vynutitelnosti práva
- 3) 3.1 Kritika optimalizačních modelů
- 3.2 Alternativní-sociologicky-psychologické přístupy, problém morálky
- 3.3 Drogy jako hlavní zdroj kriminality
- 4) 4.1 "Concealment" problém
- 5) 5.1 Mezinárodní komparace
- 6) 6.1 Závěr

Seznam základních pramenů a odborné literatury:

Becker, G. S.; Crime and Punishment: An Economic Approach, The journal of Political Economy, 1968, Vol.76, pp. 169-217.

Dušek L.; Crime, Deterrence and Democracy, 2005, CERGE-EI working paper No. 260, September 2005

Eide, E.; Economics of Crime: Deterrence and Rational Offender, 1994, North Holland, Oslo-Norway,

Horvath a Kolomaznikova; Individual Decision-Making to Commit a Crime: Early Models, Econ WPA: Law and Economics, n. 0210001

Mlčoch L.; Ekonomie důvěry a společného dobra – ČR v EU: Pokus o nástin perspektivy, Karolinum, Praha, 2006

Datum zadání:	Červen 2007
Termín odevzdání:	Červen 2008

Podpisy konzultanta a studenta:

V Praze dne